

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

Ауторитарна политичка култура

(мастер рад)

Ментор
Проф. др Славиша Ковачевић

Студент
Милан Јовановић
Број индекса: М 003/16-о

Ниш, 2018.

САДРЖАЈ

САДРЖАЈ	2
УВОД	3
I. ПОЈАМ КУЛТУРЕ	5
II. ПОЈАМ ПОЛИТИКЕ	10
III. ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА	14
1. Појам политичке културе	14
2. Типологија политичке културе	17
3. Значај сагледавања конгруентности културе са политичком структуром	21
4. Нивои анализе и носиоци политичке културе	24
IV. ПОЈАМ АУТОРИТЕТА	28
1. Ауторитаризам	28
2. Психолошки профил ауторитета у оквиру ауторитарне политичке културе	32
3. Политиколошки профил ауторитета у оквиру ауторитарне политичке културе	41
4. Социјализација у ауторитарној политичкој култури	47
4.1. О социјализацији уопште	47
4.2. Политичка социјализација	50
4.3. Друштво и ауторитет	55
4.4. Ауторитет и политички систем	59
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	63
ЛИТЕРАТУРА	67
САЖЕТАК	69
SUMMARY	71
БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА	73

УВОД

Размишљања о политичкој култури и политичким појавама постојала су и много пре него што су се она појавила као област научног интересовања. Иако су сазнајни методи више били здраворазумски, митолошки, религиозни, филозофски, а мање научни, ране обресе са овим предметом интересовања налазимо још у Античкој Грчкој код Платона и Аристотела (5 и 4 в. п. н. е), затим код средњовековних, ренесансних и др. мислилаца.

Међутим, не тако давно, средином шездесетих година, до тада спекулативна и прилично произвољна разматрања о утицају културе на политичко понашање различитих народа доживела су изузетну популарност. Томе је нарочито допринело дело Алмонда и Вербе – Цивина култура (1963). Био је то први искорак из тзв. *литерарног импресионизма* у област претпоставки доступних искуственом проверавању. Дакле, реч је о једној младој научној дисциплини са старим предметом интересовања, а то је политичко понашање, односно процес политичке социјализације.

Посматрајући наш предмет истраживања, односно услове који претходе и одређују политичко понашање у ауторитарној држави, наилазимо на питање – који метод користити? Овде ћемо навести само неке од њих, будући да је политичко понашање предмет интересовања и других наука, не постоји јединствени метод истраживања, јер је реч о веома сложеној појави. Зато није чудно што су прва истраживања у овој области обележена сарадњом политиколога, психолога, антрополога, социолога, правника, историчара и других. У раду, конструисаном на идеји метаистраживања, односно већ рађеним истраживањима и теоријским поставкама, приступићемо методом анализе како би се уочио сплет односа и друштвене климе у ауторитарном друштву. На принципима функционалности и дијахроне и синхроне компаративности уочићемо релацију појединих делова у односу на цео систем. Односно, циљ нам је да уочимо зависност у међуделовању политичког система и понашања политичких субјеката у поменутој култури. Тако, у првом поглављу дефинисаћемо појам културе и указати на њен утицај и значај, за појединца, а и друштво у целини. Под другим насловом *Појам политике* даћемо општу дефиницију појма, као процеса управљања целим друштвом. Затим, синтезом ова два појма даћемо дефиницију и типологију политичке културе. Значај политике, као механизма стварања и примене друштвених норми довешћемо у везу са ауторитетом, а однос према ауторитету у везу са културом, која овај однос чини

складним, готово природним. Тако, рад представља допринос више у разумевању друштва у целини, односно историјских процеса, политичких односа, правног поретка, нарочито у схватању *чија је моћ – његово је и право*. Моћи ће се учити односи који стоје иза дефиниције права, као израза погледа владајуће класе. Будући да на једној стани имамо политичке ауторитете, а на другој спремност да се њима бива потчињен, настојаћемо да покажемо да је реч о наученом понашању, макар оно своје корене вукло из најранијег детињства, а не о нечему што је урођено и мимо културе. Тако, у наставку поглавља *Појам ауторитета* говорићемо о социјализацији као механизму којим се стиче и преноси политичка култура, за коју ћемо нагласити да условљава целокупне односе и понашања појединца са политичким системом. На крају, осврнућемо се на политичку културу у нашој земљи, где ћемо углавном указати на неке специфичности културе, условљене комунистичким наслеђем и транзиционим променама, које је моделирају као специфичну и системски сложену.

На правним факултетима универзитетâ у Србији изучава се држава и право. Политички приступ држави и праву је несумњиво најважнији да би се ова два боље разумела. Са једне стране, политика је одлучујући фактор стварања и примене права, а са друге стране право је нормативно санкционисан оквир политичког понашања, које је пак условљено културом. Будући да политика на државу и право гледа као на циљ за остваривање друштвених интереса по мери владајуће класе, моћи и власти, наш мотив биће да се упознамо са ауторитарном државом и њеном политичком културом како би смо раширили круг, превасходно нормативних, знања стечених на факултету. Ауторитарна држава није нешто далеко, што припада прошлости, како се често погрешно мисли; упознавање са најосновнијим процесима у њој, који ће нам омогућити да је доведемо у логичку везу са знањима која већ имамо, мотив је више зашто смо се определили за ову тему.

При одабиру грађе, у првом кораку нашег истраживања, наишли смо на две потешкоће, које су помало противречне једна другој. Наиме, будући да је реч о релативно младој области научног интересовања, многа питања у вези са нашом темом нису до краја обрађена; други разлог је да и услед тог недостатка није могуће до краја упознати се са и до сада обимном грађом и дати потпуно чисту и систематизовану слику ауторитарне политичке културе.

I. ПОЈАМ КУЛТУРЕ

Пре него што ћемо се отиснути у суштину излагања о ауторитарној политичкој култури, правила поступности и нашег идејног развоја при приступу овој теми налажу нам да ближе одредимо појам културе, политике и ауторитета. Дакле, мислећи да је то неопходно, најпре ћемо извршити семантичко-логичку анализу појмова, а потом прећи на срж излагања – преласком на политичку социјализацију и културу, о којој рад настоји да говори.

С циљем да на крају овог уводног излагања дамо дефиницију *политичке културе*, најпре ћемо кренути од њеног општег значења. Међутим, будући да се ради о једном сложеном појму који у науци није лако прецизно одредити, као и да постоје разлике у њеном општем одређењу код разних писаца,¹ нема универзалне дефиниције културе. Овде, навешћемо неколико општих, истих или сличних дефиниција културе појединих извора као аргумент више за то да смо се определили за значење које најчешће подразумевамо у вези са нашом темом.

Појам друштвене културе или, кратко, културе – употребљава се у два различита значења. Једно је шире, а друго уже. У ширем смислу, под термином култура подразумева се целокупнио људско стваралаштво, све оно што човек ствара у друштву, дакле све материјалне и нематеријалне творевине људи.

Међутим, како се у општој друштвеној теорији друштвене творевине деле на материјалне и нематеријалне, надаље духовне, тако се и сама култура може поделити на материјалну и духовну. Материјална култура се, опет, различито схвата. Поједини аутори под њом разумеју само скуп свих материјалних творевина људи у друштву, дакле људске тековине у области материјалне репродукције и свакодневног живота.

Међутим, познато је, наиме, да је услов материјалне производње одређени ступањ развоја свести, тј. одређене духовне творевине. Стога, други аутори овај појам шире и на извесне духовне творевине – пре свега на оне које су у непосредној вези са

¹ Нпр. Р. Бирштет (Bierstedt) културу одређује као „сложену целину која се састоји из свега што мислимо, чинимо и имамо као чланови друштва”. В. Кели (W. Kelly), амерички антрополог, културу дефинише као „оне историјски створене селективне процесе који регулишу људско реаговање како на спољне тако и на унутрашње подстицаје”. Међутим, када културу схватимо као духовну производњу људи, њену суштину чине духовне друштвене творевине (Лукић, 1974: 230).

материјалном производњом. Понекад, у овом потоњем значењу, материјална култура назива се термином – цивилизација².

Међутим, у ужем смислу, термин култура означава само духовну културу, ми смо склони да овом термину признамо баш ово значење, а притом нећемо одузимати оне духовне творевине које су, по другој терминологији, саставни део материјалне културе или цивилизације, јер је тешко, и овде непотребно, раздвојити оне духовне културне творевине које се непосредно односе на материјалну производњу од осталих.³

Са тог одредишта полазе многи аутори. Тако, Матић и Подунавац пишу да су под појмом културе нарочито обухваћени уметничко стварање и знање људи, њихово искуство и ширина њихове осећајности, који се изражавају као укупност или ступањ развоја појединца и друштвених група, њихова усавршеност у владању светом. Исти аутори под термином културе подразумевају изражавање трајних духовних тековина и својстава људи и људских заједница на путевима њиховог историјског развоја, овладавање природом и неговање сопствене природе у духовном смислу (Матић и Подунавац, 1997: 347). Сличне дефиниције очитујемо и у речничкој грађи; тако, Клајн и Шипка за значење термина културе наводе: „1. а. Свеукупност материјалних и духовних вредности у историји човечанства. б. скуп знања, обичаја и постигнућа

² Интересантно је да познати енглески друштвени теоретичар Арнолд Тојнби (Arnold Toynbee), дефинишући цивилизацију као „визију, стремљење друштва да створи друштвено стање у коме би сви људи били способни да живе заједно у хармонији”, нема на уму појам цивилизације како је то наведено у горе изнетој подели, већ под њом подразумева културу у својој укупности, дакле, и материјалну и духовну, за њега је то „интегрална целина онога што је човек створио и ствара у својој пракси, тоталитет његових техничких, научних, филозофских, естетских, моралних и религиозних домаћаја, који се не може разбијати на своје материјалне и духовне делове, нарочито не тако да се они међусобно супротстављају” (Toynbee, 1947: 279).

³ Иако је овај теоријско-терминолошки проблем филозофски, мишљења смо да је свака материјална творевина човека само еманација човековог ума, који је рађа, односно уобличава и уређује, најпре као своју замисао. Зато би било исправније дефиницију поставити од тог почетка, јер човек свесно поставља сврху својих активности (које за њега представљају вредност), замишљајући унапред стање које жели да оствари.

Филозофски, проблем је нешто сложенији; овде, додирнућемо само суштину. Наиме, истина је да дух делује на материју, уобличавајући и уређујући је својим законима. Дакле, људски ум је ствара, прерађујући природу, што је главна одлика човека као културног бића и што га разликује од животиња. Али, да би појединац, група, па и друштвена заједница у целини, у нашем, ужем схватању културе, реализовао своје замисли на пољу материјалног – потребан му је одређени степен развоја свести, а укратко, будући да је свест човека настала у његовом контакту са материјом, може се рећи да без материје нема духа, па ни стваралаштва, материја је његова подлога која га носи. Стога се сваки нови стваралачки дух, а сваки је стваралачки, убацује у започети низ материјалног стваралаштва, ствара ново, унапређено, захваљујући нечем старом чему захваљује своју свест.

Нераздвојива повезаност духа и материје чини да од врсте и ступња развоја материје зависи и врста и ступањ развоја духа. Стога је шире схватање културе у ствари практичније јер без материјалног стваралаштва нема развоја културе за будуће, док би уже значење било само изворније, из разлога што су првобитна стваралаштва човека за подлогу имала природу, а не материјално људско стваралаштво (Лукић, 1992: 100).

одређеног друштва или одређене епохе. 2. виши, развијенији однос према нечему; савршенији вид владања нечим; истанчаност, префињеност. 3. Ниво друштвеног и духовног развика личности, образованост, просвећеност; лепо понашање, лепо васпитање” (Клајн и Шипка, 2006: 679). Затим, САНУ речник за ближе одређење термина култура наводи: „1. а. свеукупност материјалних и духовних вредности које је човечанство у току своје историје створило и развило. [...] б. тековине таквог развика једног народа, неке историјске епохе, одређеног друштвеног система, друштвеног слоја и сл. [...] 3. степен, ниво друштвеног и духовног развика личности, општа образованост, просвећеност; начин опхођења у складу с друштвеним и етичким нормама, лепо владање, понашање, леп одгој, васпитање” (1981: 12–13).⁴

Култура је, дакле, специфично свесно човеково понашање. То су сва значења понашања, сви циљеви које човек поставља и остварује својим понашањем, све духовне творевине човека које утичу на његово понашање.

Права мајка човека је друштво и његова култура, важнија од његове природне мајке. Човек рађањем не може сам да опстане (ни физички), тј. постане човек, он само има способност да постане човек уколико га друштво узме неговати (утискујући културу у сирову биолошку материју). Најбољи пример за то јесу, додуше усамљени, случајеви губитка деце у природи. Таква деца се не развијају у људе, не могу ни да ходају ни да говоре, остају бића на пола пута од животиње до човека. Утапајући се у културу, човек све више слаби биолошки, те се може поставити питање да ли је на концу култура и извесно зло. Ово је занимљиво питање, али се ту задржавамо како не бисмо непотребно ширили ово излагање.

Иако ће о значају културе и њеним практичним дејствима више бити речено у поглављу које обрађује политичку социјализацију и из досада изложеног, може се закључити да је култура нужно саставни део сваког друштва, па и најпримитивнијег; она је, дакле, основна друштвена појава.

Култура обухвата целокупно људско знање и начине понашања. Без културе, појединац не може да ступи у везу са другим људима, да се са њима споразуме, као ни да усклади своје понашање са њиховим. Стога, појединац усваја друштвену културу, трудећи се да она постане део њега самог. У случају успешног усвајања културе

⁴ Предност имају духовне творевине (прим. аутора).

појединац више не осећа да она на њега врши притисак, не осећа је као нешто спољашње, страно, објективно дато и наметнуто већ као нешто сопствено, своје, то за њега постаје *природно* понашање, које му не задаје тешкоће. С друге стране, будући да је за опстанак друштва нужно понашање појединца на начин како то од њега захтева друштвена култура, друштво се труди да појединца култивише, да му усади друштвену културу и тако га учини корисним чланом заједнице. Оно стога васпитањем усађује друштвену културу у појединца и ствара од њега културно биће какво је потребно за дато друштво, у нашем случају за ауторитарно, а уколико у томе не успе, друштво предузима мере притиска и принуде и тако мање погодним путем обезбеђује за своје функционисање одговарајуће облике понашања (Лукић, 1974: 230).

Мада је тачно да највећи део културе човек учи у друштву, налазећи је ту као готову, ипак је тачно и то да се култура, али знатно спорије, мења под утицајем људи, да сваки човек уноси нечег новог, личног у дотадашњу културу, да је, усвајајући је, он и мења. Према томе, иако је било покушаја појединих писаца, културу није могуће одредити као нешто статично, што, сложићемо се, додатно компликује истраживање са њом у вези; дакле, она обухвата оно што човек ствара – било старо, које се учи – било ново, које други уче од ствараоца. Наш рад настојаће да објасни културно понашање у светлу политичког. Дакле, важније ће нам бити открити начине на које појединац учи и усваја ауторитарну политичку културу него шта је научио у сазнајно-вредносном смислу.

Људско друштво се разликује од животињског управо по томе што не почиње никад испочетка, људи наслеђују културна добра и иду даље. Изгуби ли се овај континуитет, престане ли слеђење поколења, друштво мора почети испочетка, тј. вратити се натраг. Друштво које не усваја претходну културу нужно иде натраг или, у најбољем случају, остаје на истом ступњу развоја. Мада, критеријум није само тај; писац Николај Данилевски, правећи културноисторијске типове у свету, наводи и оне који нису успели да заврше свој развој (мексикански и перуански културноисторијски тип) и тако себи обезбеде неограничени развој, а наводи да постоје и народи који су имали негативан допринос развоју човечанства и својом експанзијом зауставили развој, као што су Хуни, Монголи или Турци (Данилевски, 1994: 104–105). Слично томе, Арнолд Тојнби наводи тзв. задржане цивилизације, које су се родиле, али су остале задржане у сопственом развоју, које се нису развиле. То су за њега: ескимска, османска, степскономадска и полинежанска цивилизација (Тоунбеј, 1947: 279).

Култура је, према томе, једна од најдрагоценијих и највиших тековина целокупног људског рода, мерило осталих достигнућа човека на појединим подручјима његовог живљења и ствараласштва. Она са собом носи вредности карактеристичне за једну епоху или одређену друштвену групу или заједницу, тако да је култура основа идентитета и самоспознаје људи и друштвених колектива (она се, као што смо рекли, мења, али знатно спорије од динамичког развоја цивилизације, те служи као ослонац у променама кроз историју) (Матић и Подунавац, 1997: 347).

Културне вредности су трајније, док су материјалне и цивилизацијске тековине заменљиве, уништивне и привремене. Позната је историјска законитост да неразвијенији народи не могу разорити културу напреднијих (хунско освајање Рима 476. г. један је од примера), па чак и поред материјалних разарања развијеније културе народа омогућавају и подстичу веома брзу обнову и напредак.

Овде ћемо застати са уводним излагањем о култури и дати мало интегралнију дефиницију културе из досада реченог. Култура је оно што човек носи у себи, а не његов материјални свет, треба подвући да је то пре свега начин понашања као и знање, вештине, ставови, мишљења, оријетације, говор и др. У наставку рада на културу гледаћемо из визуре ауторитарног друштва и указати на формирање за функционисање ауторитарног друштва одговарајућих облика понашања.

Култура је специфично свесно човеково понашање, она га чини човеком, то је основна друштвена појава која влада човековим бићем и када је реч о понашањима која би могла бити чисто природна, јер их је човек прерадио уневши у њих културу. Када би се колоквијално чуло да је неко културан, не значи да други неко нема културу, овде се више мисли на то да се појединац не понаша у складу са друштвено владајућом културом, те бисмо могли рећи да је посредни мера интериоризацијеу културу већине.⁵

Иако не постоји једна јединствена, интегрална култура коју су прихватили сви њени припадници, у њој постоје тачке преклапања (пандан математичкој унији). Тамо где имамо више заједничких тачака везивања, више заједничких понашања, вредности, оријетација и др. – говоримо о култури једног друштва, политичког система, када је

⁵ Овде се може поставити и питање личне културе. Из свега реченог може се закључити да је немогуће наћи два појединца која су подједнако усвојила културу и имају исти став према целини друштвене културе. То је могуће само у неразвијенијим културама, каква је донекле и ауторитарна, па и тамо не у пуној мери. У партиципативним културама сваки члан учествује у владајућој култури својом личном културом, заузимајући другачији план према њој. Управо се и личност састоји од културних елемената – личности се у основи разликују по својим личним културама.

наш рад у питању. Ако кренемо у изналагање веза између мањег броја култура, можемо говорити о поткултурама и упоређивати њихов однос са владајућом културом тог друштва.

Наш рад говори о заједничким тачкама повезивања субјеката у политичкој сфери понашања. Стога, у наредном наслову одређује се појам политике како би се из опште културе извукло политичко културно понашање.

II. ПОЈАМ ПОЛИТИКЕ

У вези са одређивањем ауторитарне политичке културе, други појам који треба утврдити је *политички, политичко*. Одређивање овог појма није нимало лако; поред тога што се о том питању вековима воде расправе, оно је и данас предмет живих дискусија, па можемо рећи да је једно од најспорнијих питања у науци. Међутим, будући да ово није непосредно предмет нашег интересовања, издвојићемо само најважније.

Појам политике јавља се бар у два различита значења, тако да треба разликовати политику као науку и политику као ознаку за једну посебну друштвену појаву, за посебну област друштвеног збивања, тј. за један део објективно, материјално постојећег света који би могао да буде предмет истраживања истоимене науке.

Разуме се, није важно утврдити шта би појам политике морао да значи, јер је то ствар конвенције, већ утврдити да ли постоји различити предмет изучавања у вези са њим, те се стога изискује постојање посебне науке са својим предметом изучавања, иначе би ова наука ишла паралелно са другим друштвеним наукама које имају исти предмет изучавања, те би их тако удвостручавала.

Сва гледишта у вези са потоњом дилемом можемо грубо оделити на она која политици дају специфичан предмет изучавања, који не интересује друге друштвене науке – и на она која то не чине.

По првом гледишту постоје различита схватања, зависно од тога шта се сматра специфичним предметом политике, али га не негирају. Према другом гледишту, негира се да постоји било какав специфичан предмет политике, већ се све друштвене појаве могу посматрати и са политичког гледишта. Тако би све друштвене појаве истовремено сачињавале предмет бар двеју друштвених наука: предмет специфичне друштвене

науке која ту појаву проучава и предмет политике, која би ту појаву проучавала само са своје тачке гледишта, заједничког и за све остале друштвене појаве, а специфичног за политику. Тако многи писци који негирају специфичан предмет изучавања политике противрече сами себи. Јер, кажу они, политика са своје тачке гледишта изучава предмете осталих друштвених наука, тако у ствари признају специфичан предмет изучавања политике.

Нама је важније утврдити да ли заиста постоји тако општи карактер предмета који се односи на све друштвене појаве или не, а не да ли он постоји.

Да би се ово утврдило, потребно је укратко изнети неколико схватања предмета политике и видети колико су оправдана.

За прво схватање можемо навести оно које као предмет изучавања политике види државу („полис”, што значи град, држава) и уистину највећи део политичких теорија представљају у ствари теорије о држави (Самарцић, 1993: 872). Међутим, ако прихватимо да је међу друштвеним појавама она, држава, специфична и није обухваћена ни једном другом друштвеном науком, онда бисмо ово гледиште морали одбацити. Тако је по овом гледишту политика у ствари *наука о држави*, дакле она је друго име за науку о држави.⁶ Међутим, током читавог развоја политике, под њом се подразумевало нешто друго, а не наука о држави, те такво одређење не треба усвојити јер би се тиме осиромашила друштвена наука – политика, утапајући се у науку о држави, а неоправдано је њен појам градити по сваку цену. На овом гледишту били су белгијски писац Дабен, као и старији познати француски писац Жане (P. Janet).

Друго гледиште поистовећује политику са једном другом друштвеном науком, али не више специфичном науком, као гледиште које смо као прво одбацили, већ са најопштијом друштвеном науком, те предмет политике види као све друштвене појаве без изузетака, схваћене у својој потпуности. Политика по овом схватању има задатак да утврди законитости свих друштвених појава, као и друштвеног живота. Овако схваћена, политика се потпуно поистовећује са социологијом. У релативно неразвијеном античком свету није неразумљиво што је политика поистовећивана са социологијом јер полис, град-држава, био је форма тадашњег друштва. Међутим, с

⁶ Има и ужих схватања, која повезаност предмета политике са државом виде као слободну делатност државне власти, тј. ону која није регулисана правом, делатност по којој субјекти поступају по својој вољи, невезани правном нормом.

развојем науке, а особито данас, то је мање разумљиво. Заступник оваквог гледишта је познати италијански писац Г. Моска (G. Mosca).

Треће гледиште предмет политике види као све друштвене појаве, али не узете у својој потпуности, као по потоњем гледишту, већ посматране само са једне посебне, *политичке* тачке гледишта. Недостатак оваквог схватања, а што је битно, јесте у томе што не одређује која је то политичка тачка гледишта. Вредност овог схватања је што наговештава постојање *политичког* у свим друштвеним појавама, и поставља задатак да се то политичко одреди.

По следећем схватању политика је она друштвена активност која се састоји у свесном одређивању циљева људске делатности и утврђивању средстава за остваривање тих циљева.

Затим, поједини писци предмет политике виде као људску делатност оснивања и одржавања људских друштвених заједница, било које врсте оне биле. И заиста, стварање и одржавање људских заједница захтевало би посебну друштвену делатност, коју проучава политика.

Следеће гледиште од претходног разликује се по томе што обухвата само власт, и то све облике друштвене власти. Они који тако одређују политику њен предмет дефинишу као људску делатност која обједињава људе у друштвене заједнице под утицајем неке власти, која се заснива на усвојеној друштвеној вредности у тој заједници.

Са овим кратким прегледом разних схватања, која би се могла *еволуционистички* ређати, морамо стати и одредити предмет политике како га треба разумети. По речима Михајла Ђурића, иако је у обимној политиколошкој литератури тешко наћи једнодушну дефиницију политике, претерана би била тврдња да сваки аутор има своју посебну, *ad hoc*, дату дефиницију. Говорећи о особеностима политичког делања, он указује на могућност уочавања заједничког именитеља у њима и даје оно што бисмо назвали *минималном дефиницијом политике*; потпуна дефиниција политике, општеприхваћена, још увек је само недостижан идеал (Ђурић, 1972: 224).

Тако, скоро код свих гледишта, и оних која нисмо навели, може се очитовати подвлачење оних слободних делатности људи у друштву које сачињавају предмет политике. Сва та гледишта истичу да предмет политике чини људска делатност у

друштву која је слободна у смислу да људи себи *слободно* (свесно⁷) постављају циљеве те делатности и одређују њене облике.⁸ Дакле, предмет политике је слободна делатност људи у друштву, делатност која је одређена одговарајућим циљевима, које људи постављају, циљевима који за њих представљају вредност (Лукић, 1995: 26).

Треба нагласити да је предмет политике свесна, слободна друштвена делатност. То значи да предмет политике није појединачна делатност за задовољење потреба појединца, његова психичка делатност, односно свесна и слободна делатност, већ само делатност појединца уколико је друштвена, тј. уколико је повезана са друштвеним делатностима појединаца, или уколико бар тежи да се повеже и задовољи друштвене потребе. Предмет политике је друштвена, а не појединачна појава. Исто тако, под свесном делатношћу треба разумети само делатност изазвану одређеним циљем који се жели постићи, а не сваку делатност о којој се има свест.⁹

Тако можемо закључити да између свих врста слободне делатности људи у друштву постоји таква основна сличност да би заиста требало да оне сачињавају предмет једне јединствене науке, политике, и то предмет који се не поклапа с предметом ниједне друге друштвене науке (тако теорија државе и права проучава структуру државе и права и основне законитости које у њима владају, а политика би проучавала само субјективни елемент у њима, посматрала их као средство за остваривање циљева у друштву).¹⁰

Ако се пак политика схвата као обично „политиканство”, које се састоји од употребе прљавих и недопустивих средстава за постизање основног циља – власти у држави, као и ако се схвати као злоупотреба те власти у личне сврхе, политика би била негативна област друштвене делатности и као таква недостојна да се назива науком, или бар би то била наука без угледа и важности. Међутим, политика као наука ту ничему није крива, нити доприноси овом виду схватања политике, без обзира што је такво доживљавање често најистакнутије (Лукић, 1995: 27).

⁷ Ту не би спадали стихијски процеси и стихијска узрочност, која делује на људе независно од њихове воље.

⁸ Нпр., поређења ради, делатност која чини предмет правне науке није слободна, везана је правом, тј. нормом.

⁹ Реч је о општој политици; економска, културна, морална и др. обухватала би само субјективни елемент у њима, тј. слободну човекову делатност у тим областима.

¹⁰ Политика има и чисто теоријски значај за потпуније схватање друштвеног света. Тако, држава и право се не би могли довољно разумети ако би се проучавали аполитички, само са гледишта своје структуре, без политичког објашњења те структуре; политика је, стога, и неопходна допунска наука јер пружа знања које друге науке нису у стању да пруже о својим предметима.

Ако се политика схвата у њеном правом смислу, који смо овде изнели, онда је њен значај за друштво изванредно велики, па такви морају бити и њен углед и важност која се приписује њеном проучавању. Жалосно је што друштво пати од недостатка научног проучавања политике, њој се мора посветити много више пажње него што је до данас чињено. Политика би уистину могла бити највиша, најплеменитија, најкориснија, а и најфинија и најтежа наука. Заиста, ако је политика наука која утврђује правац кретања људског друштва, која може да пронађе средства да се убрза или успори ток кретања, да се олакша или отежа историјски ход човечанства ка напретку и савременијем и срећнијем животу, онда је она најплеменитија и најкориснија наука. Она је и најодговорнија, јер су последице политичких грешака најобимније, пошто се одражавају на најширим пољима друштвених појава.

Политика је једна од најсложенијих наука, ако се уочи сва ширина свесне људске делатности, све разноврсне области у којима та делатност налази своју примену; она изучава свесно људско мешање у ток друштвеног живота, а елементи о чијем дејственом сплету мора водити рачуна несумњиво су бројнији од елемената о којима мора да води рачуна било која друга, па и најсложенија наука.¹¹

III. ПОЛИТИЧКА КУЛТУРА

1. Појам политичке културе

Као што смо видели, политика је свеprisутна друштвена појава која своју пажњу усмерава на онај слободни део делатности у свим порам друштвеног живота који није резервисан предметом друге друштвене науке, са циљем остваривања одређеног друштвеног циља или вредности. И заиста може се уочити сличност између свих слободних делатности људи у друштву, где људи себи слободно постављају циљеве ради задовољења друштвених потреба. Питање које се поставља, да бисмо добили најшире схватање насловног појма је – који је то чинилац који делује на мање или веће учешће појединаца у тој слободној делатности, тј. политици. То је култура, дакле понашање које је слободно, одређено је културом којој појединац припада, и управо је

¹¹ То је из разлога што на људско друштво делују небројани елементи; наима, не може се до краја применити у једној конкретној ситуацији једно апстрактно правило које је утврђено за ситуације те врсте, као ни конкретно правило које је било добро применити у некој другој сличној ситуацији, и зато свакој ситуацији треба прилагодити на посебан начин одговарајућу меру, јер свака ситуација значи нешто ново у односу на претходне.

култура та која одређује опсег његовог деловања.¹² Овако опште разумевање политичке културе као субјективног стања свести и способности чланова политичке заједнице приказали смо појмовно у табели број један.

Табела 1
Политичка култура

Политика (П)	Култура (К)
– Слободно постављање циља – Свесно задовољење друштвених потреба – Друштвени мотив делатности – Потрага за средством	– Специфично свесно понашање – Значења понашања – Мишљење – Одређени циљ – Специфична оријентација – Осећање, схватање, склоност
$(П) \cup (К) = \text{политичка култура} \quad (ПК)$	

Иако се за политичку културу често истиче да је *ирационално у политичком животу*, те да га није могуће до краја схватити и дефинисати, све више се подвлачи објективни значај политичке културе у животу сваког народа. Тако Е. Берк подвлачи чињеницу да у свакој држави постоје скривени фактори чији утицај на први поглед није велики, али од којих у већој или мањој мери зависи развој и напредак државе. Слично томе, Г. Моска пише да политичка култура делује као нека врста унутрашњег политичког аутоматизма или *политичке нагонске енергије*, која није до краја сводљива на рационалне и предвидиве елементе политичког управљања (Матић и Подунавац, 1997: 349). Пај одређује политичку културу као скуп ставова, назора и сентимената који дају смисао и значење политичким процесима, али истовремено представљају и скуп правила која детерминишу понашање у политичком систему. Појам политичке културе, како схвата аутор, претпоставља да традиција неког друштва, дух његових

¹² Како истиче Арон: „Чак и да хоће, људи се не би могли вратити зверима, па ни у политици, јер им то не дозвољавају њихови културни ставови који подразумевају заједнички живот и међусобну кооперацију. Свет који би населили насилни, *некултурни* људи осуђени на животињску борбу за опстанак, неизбежно би пропао. Управо из тог разлога, слика историјске стварности је другачија. Наиме, не постоји друштвени живот без организоване власти, а начин владања представља један од најбољих индикатора достигнутог степена културе” (Стевановић, 2013: 11).

јавних установа, страсти и колективна размишљања његових грађана, као и стил и начин деловања његових вођа – нису само случајни производ историјског искуства, већ заједно чине део смисаоне целине и конституишу разумљиву шему односа (Pye, 1972). Уколико говоримо о политичкој култури као о психолошком феномену, „треба имати у виду да се ради о конкретним садржајима друштвене свести и обрасцима понашања, који се материјализују као свест и понашање конкретног појединца с обзиром на његову животну ситуацију, положај групе одн. група у структури друштва, као и с обзиром на доминантне садржаје свести и обрасце понашања на нивоу глобалног друштва” (Шибер, 1992: 93).

Као што се да наслутити, постоје бројна, па и спекулативна и прилично произвољна разматрања када је реч о политичкој култури. Алмонд и Верба излазе из тзв *литералног импресионизма*, те за најпријемчивије схватање узимамо оно које дају у свом пионирском делу *Цивилна култура* (1963). Тако, кажу они, политичку културу треба схватити као мрежу индивидуалних оријентација и ставова припадника једне заједнице према политичком систему, где је оријентација базична категорија и претходи заузимању става. Када је реч о ставовима, Алмонд у њима аналитички издваја когнитивне, афективне и вредносне или евалуативне димензије.¹³ Те димензије су испреплетене тако да једна утиче на другу, али у већини ставова преовлађује једна или друга компонента, моделирајући политичко понашање. Дакле, политичка култура се односи на специфичне политичке оријентације и ставове о политичком систему и разним његовим деловима, као и ставове о улози појединца у систему. Тако, може се говорити о специфичним оријентацијама усмереним *каполитичким објектима* међу припадницима једне нације. Пре него стигнемо до тога, потребно нам је да на систематичан начин одредимо индивидуалне оријентације према политичким објектима, како бисмо ове прве боље разумели. За сада, треба рећи да политичка култура представља онај део опште културе који обухвата вредности, уверења, ставове, симболе, склоности и обрасце понашања у односу на политику и политичка питања, као и она питања која се односе на опште услове заједничког живота у једном друштву и на избор праваца и циљева укупног друштвеног развитака (Матић и Подунавац, 1994). С обзиром на то како култура утиче, те постоје групне разлике у политичкој

¹³ Когнитивне се односе на знања и уверења о политичком систему, његовим улогама и дужностима које их обухватају, те њиховим инпутима и аутпутима; афективне на осећања у погледу политичког система, његових улога, људства и подсистема; вредносне на процене и мишљења о политичким објектима (често се стичу у комбинацији са претходним).

оријентацији, врши се типологија политичких култура чији ћемо кратак преглед дати у наставку овог поглавља.

2. Типологија политичке културе

Досадашње типологије политичке културе углавном су настале на основама критеријума вредносних оријентација, типова друштвених односа и типова социјализације личности. Једну од најпознатијих класификација политичке културе дају Алмонд и Верба, те ћемо овде кренути прво са њима. Писци при обради саставних делова политичког система прво разликују три велике класе објеката: 1) специфичне *улоге* или *структуре*, попут законодавних тела, извршне власти или бирократије; 2) *мандатаре* улога, попут појединих монарха, законодаваца, бирократа; 3) поједине јавне *смернице*, *одлуке* или *промене* одлука. Те структуре, вршиоце дужности (мандатаре) и одлуке даље класификују према томе учествују ли у политичким („input”, улазним) или административним („output”, излазним) процесима. Под политичким, или инпут процесима, подразумевају ток захтева од друштва према власти и претварање тих захтева у службену политику. Политичке странке, интересне групе и средства комуникације неке су од структура укључених у процес инпута. Под административним, или аутпут процесима, подразумевају оне процесе којима се примењује или намеће службена политика. Структуре које се углавном баве овим процесима укључују бирократију и судство. Разуме се, граница није толико оштра како би се то овако изнетом терминологијум дало закључити (Almond i Verba, 2000: 21).

Као што смо већ рекли, важније је на почетку утврдити према којим су политичким објектима оријентисани појединци¹⁴, како су према њима оријентисани и јесу ли ти објекти претежно укључени у токове креирања политике, „одоздо према горе”, или у спровођење политике, „одозго према доле”.

Најпре ћемо изложити чисте видове политичких култура да би се јасније уочила њихова разлика, под претпоставком да су култура и структура међусобно усклађене. Класификацију Алмонда и Вербе, приказану у табели два, искористићемо како бисмо их боље разумели.

¹⁴ Карактеризација политичке културе једне нације је по Алмонду и Вербире презентативни узорак њене популације.

Табела 2
Типови политичке културе

	<i>Систем као општи објекат</i>	<i>Објекти улаза</i>	<i>Објекти излаза</i>	<i>Појединац као објекат</i>
Парохијални	0	0	0	0
Поданички	1	0	1	0
Партиципацијски	1	1	1	1

(Almond i Verba, 2000: 22)

Парохијална политичка култура се јавља када се фреквенција оријентација према четирију објеката приказаним у табели два приближи нули. У ту категорију ушле би културе афричких племенских друштава. У тим друштвима нема специјализованих политичких улога, као што су поглаварство, част вође и др.; распрострањене су политичко-економско-религијске улоге и за припаднике тих друштава – политичке оријентације према тим улогама нису раздвојене од њихових религијских и друштвених оријентација. Важно је поменути да парохијална оријентација подразумева и одсутност очекивања које би покренуо политички систем. Дакле, припадник парохијалне оријентације од политичког система не очекује ништа. Овако описан парохијализам је екстреман (или чист) и јавља се у једноставним традиционалним системима. Међутим, чак и велике политичке заједнице (заједнице веће диференцираности) могу имати претежно парохијану културу. Парохијализам у више диференцираним политичким системима вероватно ће бити афективан и нормативан, а не когнитиван. Односно, његови припадници могу на један неодређен начин бити свесни постојања неког централног политичког режима, али њихови осећаји према том режиму биће неодређени или негативни, а норме којима би регулисали своје односе према режиму неће бити интернализоване.

Поданичка политичка култура је она у којој постоји висока фреквенција оријентација према политичком систему и према излазним аспектима тог система, али оријентације према специфично улазним објектима и појединцу приближавају се нули. Поданик је свестан специјализованог ауторитета власти; према њој је афективно оријентисан, можда се њом поноси, можда му се свиђа или не свиђа, те је може оцењивати као легитимну или нелегитимну. Ауторитарна политичка култура је у бити

поданичка, однос према систему је пасиван, иако постоји (мада, како ћемо касније видети – са напоменом да је и овде реч о чистом виду парохизализма).

Припадници парохизалних и поданичких политичких култура су незаинтересовани за политички живот, па их лако држе у покорности. Они се према политичком животу и власти односе на два начина – или је обожавају и слепо су јој одани или су пак незаинтересовани и равнодушни.

Партиципативна (партиципацијска) политичка култура постоји тамо где су припадници друштва претежно експлицитно оријентисани према систему као целини, тј. и према улазним и излазним аспектима политичког система. Припадници партиципативне политичке заједнице могу бити позитивно или негативно оријентисани према различитим класама политичких објеката, али је важно да таква оријентација постоји, тј. постоји активистичка улога појединца у политичкој заједници. Дакле, овај тип политичке културе заснива се на могућностима друштва да утиче на политичка дешавања и носиоце политичке власти. Партиципативна политичка култура је карактеристична за демократске владавине, док у ауторитарним владавинама доминирају парохизална и поданичка политичка култура.

То да је политичка социјализација као механизам стицања и преношења политичке културе несавршен процес, као и личне склоности, ограничена интелигенција или ограничене прилике за учењем и др. – наводи нас на закључак да једна оријентација не замењује другу. Тако имамо *производњу* поданика и парохизалаца и у чврсто утемељеним и стабилним демократијама, као што парохизалци постоје и у високим поданичким културама. Културна хетерогеност или клатурна *смеша*, као и чињеница да свака од ових трију класа има и своје поткласе, отежава закључак о целини културе политичког система. Зато, биће потребно, у следећем наслову, укратко анализирати конгруентност политичке културе са структуром политичког система као један од начина да се ова тешкоћа превазиђе.

Овде, навешћемо још неколико класификација већ поменутих, а и других аутора, како бисмо сам појам политичке културе схватили у светлу системски сложених политичких култура. Највише пажње посветићемо подели Алмонда и Вербе, будући да је, како смо већ рекли, узимамо за најпријемчивију, те је користимо и за надаљу израду рада.

Као што смо већ рекли, једна оријентација не замењује другу, те имамо системски сложене политичке културе које можемо сагледавати као: парохијало-поданичку, поданичко-партиципацијску и парохијално-партиципацијску.

Парохијално-поданички тип културе подразумева одбацивање племенских, сеоских или локално ауторитативних захтева и развијање веза са сложеним политичким системом и структурама средишње власти. То је класичан пример стварања краљевства, потврђен историјама већине нација које обухватају ту рану вазу прелаза од локалног парохијализма до централне власти. Међутим, речено не треба навести на закључак да постоји неизбежна тенденција да се развој доврши. Процес промене политичке културе може се усталити у тачки која није стигла до потпуно развијене поданичке културе. Нешто о томе било је речи у првом наслову овог рада, када се говорило о задржаним цивилизацијама.

Поданичко-партиципацијска условљена је претходним прелазом (из парохијалне у поданичку), а у бити представља ширење партиципацијских оријентација на велики део становништва, тј. на улазне оријентације и активан скуп самооријентација, док је већина преосталог становништва оријентисана према ауторитарној структури власти, уз релативно пасиван скуп самооријентација.

Парохијално-партиципацијски тип културе обухватао би оне нације где је култура претежно парохијална, али уведене структурне норме претежно су партиципацијске, дакле захтевају партиципацијску културу. Реч је, заправо, о симултаном развијању улазних и излазних оријентација. Карактеристике их да ни на једној страни нема структуре на коју би се ослонили, то је балансирање од ауторитета према демократији. „Уколико политичка култура није способна да подржава демократски систем, шансе за успех овог система су мале” (Almond i Verba, 2000: 23).

А. Лејпхарт (А. Lijphart) разликује три типа политичке културе, узимајући као критеријум њихове интегралне особине: центрипеталну, центрифугалну и споразумевајућу политичку културу. Центрипетална политичка култура је оријентисана ка центру за разлику од центрифугалне, која се удаљује од центра, а у споразумевајућој политичкој култури су константно отворени путеви за тражење консензуса о главним политичким питањима (Матић и Подунавац, 1997).

Постоји и подела на традиционалну, модерну и постмодерну политичку културу, затим на конвенционалну и протестну. На основу вредносне оријентације, честа је подела на демократску и аутократску политичку културу.

У оквиру оријентације према политичком систему, како истиче Дал, могу се искристалисати три подтипа политичке културе: а) поданичка, б) апатична и в) отуђујућа. Ако чланови друштва некритично стварају емоције и ставове према постојећем политичком систему, реч је о поданичком подтипу политичке културе; апатични подтип се заснива на неутралном ставу према политичком систему; трећи подтип, отуђујућа политичка култура, производ је услова који подстичу негативне ставове и емоције према политичком систему.

Дал, на основу односа према колективним циљевима, нешто другачије класификује политичке оријентације – на кооперативне и некооперативне. Постоје и оне које се могу разликовати по односу субјекта према решавању друштвених проблема (прагматичне и дедуктивно-рационалне оријентације). Дал на основу односа према колективним циљевима поставља дуалну типологију политичких култура, у оквиру које првој групи припадају оне позитивне, кооперативне и прагматичне оријентације, које су углавном усмерене на политичку праксу и ефективни друштвени утицај, док у другу иду апатичне, натуралне, некооперативне и дедуктивне оријентације, које су ограничавајуће и за циљ имају прављење дистанце између друштва, групе и појединца (Максимовић, 2017: 97).

3. Значај сагледавања конгруентности културе са политичком структуром

Будући да се политички системи мењају, могла би се створити и погрешна представа о стварном стању политичке културе. Политичке културе могу али и не морају бити конгруентне са структурама политичког система. Тако, конгруентна политичка култура би била она која одговара култури, односно она у којој су политичка знања становништва претежно тачна и где су схватања и процене складни. Опште гледано, парохијалној култури би одговарала традиционална политичка култура, поданичкој централизоване ауторитарне структура, а партиципативној демократска политичка култура. Како су политички системи променљиви, оправдано је претпоставити да култура и структура нису међусобно усклађени. Тој анализи у радовима многих писаца највише подлежу прокламоване демократије, тј. демократије

по звању. Дакле, имајући у виду да партиципативна политичка култура постоји и у недемократским друштвима, треба нагласити даби демократска политичка култура морала бити демократска или партиципативна, а не било која. На темељима бројних истраживања, и страних и домаћих аутора, почива данашња тврдња да демократију не можемо свести само на формалне институције и везе међу њима, већ да је фактор политичке културе неизоставна јединица анализе савремених демократија. Према Подунавцу, „политичка култура укршта у себи елементе свих релевантних дискурзивних стратегија у савременој политичкој теорији – либерализма, комунитаризма и републиканизма.” „Она је израз сукоба и потребе за уједначавањем општег и индивидуалног у друштвеним системима вредности” (Подунавац, 1998: 13).

Могла би се на примеру многих земаља оспорити демократска суштина ако се сагледа политичка култура у њима. Такав пример је бивша Демократска Федеративна Југославија. Дакле, погрешно би било тврдити да је посредни демократска култура која је из патријархалне ауторитарне структуре свести у старом систему (пре Другог светског рата) преко ноћи прерасла у партиципативну. Анализирајући структуру самог политичког система ДФЈ, уочили бисмо бројне административне („output”) процесе који се примењују и намећу као службена политика. Административни процеси или процеси „одозго према доле” били су свакако најдоминантнији за време тзв. административног социјализма.¹⁵ Као што смо с почетка истакли, култура се мења, али знатно спорије, па би у конкретном примеру било речи о ауторитарном друштву – а не демократији, како то назив државе истиче. Наиме, стари систем (пре Другог светског рата) са својом патријархално-ауторитарном друштвеном климом био је изузетно пријемчив за прихватање комунистичког ауторитарног и тоталитарног режима (Кузмановић, 1995: 71).¹⁶ Кузмановић, анализирајући *бољшевичку* политичку културу, и стил политичког рада као ауторитарну политичку идеологију, сматра да је у многим елементима дошло до спајања традиционалних и *нових* видова ауторитарности тако што су очувани и учвршћени основни обрасци (модел) ауторитарног понашања, резонавања, само што су у многим случајевима промењени садржај и функције тих

¹⁵ По речима Кузмановића, „политички систем и ауторитарна политичка клима утицали су на стварање и одржавање ауторитарног расположења и оријентације појединаца на различите начине – непосредно (натурајући му одређене обрасце односа и стила понашања), али и систематски, путем одређене политичке социјализације младих у школи и ван школе (у пионирским и омладинским организацијама)”. „Чак и када је званично уведено самоуправљање, које би требало да подразумева демократски модел односа и одлучивања, одржан је култ Врховног вође, Партије, Централног комитета” (Кузмановић, 1995: 72).

¹⁶ По мишљењу Мирјане Благојевић (2007), ово објашњење је неоправдано поједностављено.

образаца. Није, дакле, дошло до разарања крутог ауторитарног модела него до супституције ауторитета у политички и идеолошки релевантним сферама (исто).

У литератури је, поред осталог, убедљиво илустрована вредносна утемељеност егалитарне концепције једнакости (као доминантне концепције једнакости у социјализму, иначе својствена традиционалном друштву). Засигурно, интериоризација комунистичке идеје о социјалној једнакости олакшана је постојањем традиционалне норме једнакости и перспективе ограниченог добра, везаних за традиционални начин живота. Доминација ауторитарне социјалистичке државе ниједала ништа више негонови подстицај развоју егалитарне свести која се јавља као значајна компонента новонастале политичке културе. Преузимајући тај традиционални елемент, социјалистичка доктрина условила је да у свест широких слојева продре идеја да је социјализам у ствари једнакост. Пантић (1977) указује да је егалитаристичком индоктринацијом, нарочито за време административног социјализма, формирана инертност свести и обезбеђена мобилизација маса ради циљева обнове и изградње. С друге стране, тамо где наслеђена култура традиционалног друштва није била подобна да се искористи и прикаже као нова вредност, вршена је ресоцијализација. Модернизација се, дакле, одвијала у селективном одбацивању традиционалних вредности, великим делом по *диктату* идеолошке пожељности (Благојевић, 1995: 95).¹⁷

Из свега до сада реченог под овим насловом, могли смо видети да конгруентност у примеру који смо навели постоји на релацији ауторитарно – ауторитарно, а не ауторитарно – партиципативно. Дакле, једна ауторитарна култура *замене*на је другом, такође, ауторитарном, те нема неускађености културе и структуре, како би се то могло погрешно закључити.

С друге стране, постоје и она друштва која су у бити пароксијална или поданичка¹⁸, а пред којима се ставља стварни захтев остваривања партиципативне политичке културе. То су, наиме, случајеви када структура, регрутована из партиципативно оријентисаних појединаца, има превисока очекивања у односу на оријентацију већине, те се партиципативна култура не остварује у пуној мери. О тим прелазима већ је било речи

¹⁷ То се, на пример, огледало у афирмацији атеизма и научног погледа на свет (и пратећој секуларизацији) и сл. – потискивањем неких форми традиционалних колективних идентитета (етничког, конфесионог) који идеолошки нису били прихватљиви.

¹⁸ Тако, у пароксијалној би се симултано развијале и улазне и излазне оријентације, а у поданичкој само излазне.

када се је говорило о системски сложеним културама, где смо истакли тенденцију промене културе, али и могућност да се процес устали у једној тачки која не успева стићи до конгруенције. Овде је важно подвући да су начини промене политичке културе дуги поцеси и да се култура не мења преко ноћи.

У примеру који смо навели, када би појединац усвојио политичке оријентације и понашања супротна владајућим нормама социјалистичког друштва, не би био политички социјализован, а то не може бити одлика партиципативне културе. Даље, теоријски модел који је у основи оваких појмовних одређења социјализације заснован је на схватању о политизацији друштва као неминовно намерном, циљу усмереном, рационалном и организованом процесу, што уједно значи да се политичка социјализација изједначава са индоктринацијом. Овако спроведена социјализација (индоктринација) довела је до тога да нове, ресоцијализоване вредности старог друштва нису дубоко усвојене, пошто су лако одбачене чим је почела економска криза и уведен плурализам (Благојевић, 1995: 84).

Анализирајмо, укратко, претходни пример са претпоставком да јеДФЈ заиста била демократска држава. То би заиста морала бити системски сложена култура са уочљивом тенденцијом промене. Напетост између културе и структуре морала би се превазилазити постепено, као у Британији, где су полаган, сталан образац културне промене пратиле једнако сталне промене структуре, или би, са друге стране, неусклађеност водила нестабилности система. Тако бисмо говорили о поткултури која је на размеђи ауторитарне и партиципативне, а, као што се види, то овде није био случај.

4. Нивои анализе и носиоци политичке културе

Иако је област политичке социјализације – како у истраживачком, тако и у теоријском смислу – почела постепено да замире, доживљавајући *прерану смрт*, што је још 1969. године наслућивао Херберт Хајман, оснивач овог појма, заговорници *бихевиоралне револуције* ипак у политичкој науци настоје да досадашња теоријска знања о функционисању политичких система и институција подвргну емпиријској провери, тј. да са искуственог становишта осветле и подупру постојеће теорије. У политичкој науци све се јасније утемељује свест, давно већ позната у социјалној психологији, о томе да је политичко понашање научено понашање и да се постепено стиче. Како је говорио Хајман, политика није изненадни догађај у животу одраслих,

сасвим различит од осталих сазнајних процеса. Пре него што постане пунолетан, законски стекне право гласа и уђе у формални свет политике, појединац није сасвим аполитичан. Он располаже и неким предиспозицијама за политичко понашање – информацијама, ставовима, навикама и др. Када су преузели социјализацијски приступ у проучавању политичког понашања, политички научници ушли су, нужно, у домен психологије. Сарадња политике и психологије на подручју изучавања политичког понашања дала је велике могућности. Тако, политиколози су добили могућност, ослањајући се на проверене психолошке законитости, посебно оне које су изведене из теорије учења и когнитивно-развојне теорије, да истраже и протумаче нека своја добро позната теоријска питања и постулате (Благојевић, 2007: 11). На пример, који процеси поспешују развој *доброфункционалног грађанина*, чије је понашање примерено датом политичком систему и шта је у функцији одржања његове стабилности и опстанка, или на који начин се пароксијална политичка култура претвара у грађанску, односно ону на коју се могу ослонити институције и пракса демократског друштва, питања су која су постављали још и Алмонд и Верба. С друге стране, психолози су добили прилику да тестирају своје развојне моделе на проучавању специфичних образаца и процеса политичког учења. Заправо, они настоје да повежу индивидуално-развојне процесе са датим социокултурним и политичким контекстом, што би им помогло да изведу своја истраживања из добровољне изолованости од ширег друштва и боље објасне међузависност понашања на индивидуалном и колективном (макро) нивоу.

Идеја међудисциплинарног сагледавања политичке културе је добра подлога на којој још много треба радити како би се дошло до научног објашњења политичког понашања. Међутим, мада су имали исти предмет интересовања, политиколошки и психолошки усмерени истраживачи кретали су се различитим путевима на којима су, често, због недовољно спецификованих јединица анализе, упадали у замку еколошке и индивидуалистичке погрешке (Благојевић, 2007: 11).

Када се говори о политичкој култури, углавном се мисли на одређени скуп појединаца, већу или мању групу људи. За већину аутора политичка култура је својство колектива – нације, класе, политичке партије или било које друге формалне или неформалне групе.

Треба рећи да свака ужа култура учествује као део у некој широј култури, коју ствара шира заједница, у коју улази и дотична ужа заједница. Уколико је већи број

друштвених процеса у некој заједници, и уколико су ти процеси важнији, утолико је дубља њена култура, тј. утолико већи део културе она захвата, утолико је она самосталнија у односу на друге културе. Најважнија и најсамосталнија јесте она култура коју ствара друштво у ужем сислу, као потпуна друштвена заједница, а то су данас углавном нације. Међутим, данас, несумњиво, постоји и извесна општечовечанска, универзална култура, јер је данас и човечанство једна заједница.

Говорећи о друштвеном карактеру¹⁹, Ерих Фром га одређује као „суштинско језгро карактерне структуре већине чланова једне групе које се развило као последица основних искустава и облика живота заједничких тој групи.” Карактер већине чланова групе представља само специфичну варијацију овог основног *језгра*. „Друштвени карактер је матрица карактера, односно синдрома црта карактера који је заједнички за једну већу или мању друштвену групу, који настаје у току прилагођавања појединца на особену структуру друштва у којем живи и на своје место у њој; друштвени карактер, са своје стране, делотворно одређује акције и мисли чланова у друштвено пожељном правцу” (Требјешанин, 1983: 133).²⁰ Друштвени карактер, који нам је и најважнији за сагледавање део је личности човека. Настао је као компромис, односно као резултат међудејства универзалног људског слоја и захтева средине. Тај део личности варира од друштва до друштва и од једне друштвене групе до друге. Различити типови личности у Фромовој психологији одговарају различитим друштвеним карактерима у различитим друштвеним групама. Ово је социјално условљен и социјално пожељан део личности. У табели приказана је структура личности како би се међусобна условљеност јасније разумела (*ibid.*: 134).

Табела 3

Структура личности

(*ibid.*: 135)

¹⁹ Нарочито у делима *Ауторитет и породица* и *Бекство од слободе*.

²⁰ Овде би се могла приметити сличност са Марксовим схватањем да не одређује свест људи њихово друштвено биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест.

Међутим, приликом анализе политичке културе углавном се испитују појединци, па се агрегацијом индивидуалних карактеристика долази до тзв. колективног карактера политичке културе. Тако постоји схватање да „као што се нације могу окарактерисати према годишњој количини падавина или резервама нафте, могу бити окарактерисане и према дистрибуцији црта личности њихових грађана” (Hofstede & McCrae, 2004: 52). За неке ауторе, с друге стране, овакав приступ политичкој култури као индивидуалној црти личности је проблематичан, јер „појединци имају уверења, вредности и ставове, али немају културу” (Elkins & Simeon, 1979: 127). Овакав приступ заправо је изједначавање културе и личности и објашњавање културе самом собом.²¹ Из овога произилази да култура није карактеристика појединца, те се испитивањем појединаца не може ни анализирати. По речима Мелвила Хресковица, свакако да је свака култура „више но што иједно људско биће може захватити, будући да нико не зна све о својој култури акумулационој кроз векове, и да је култура, у извесном смислу, део средине појединца, део околине коју ствара човек.” (Herskovic, 1971: 59). Овакав приговор субјективистичком приступу анализе политичке културе може се сматрати оправданим, али не зато што је у основи погрешан, већ што долази до мешања нивоа (јединица) анализе приликом извођења научних закључака и генерализација и представља вид редукционизма у научном закључивању; слична погрешка постоји и у подацима изведеним о групама, друштвима и нацијама само у обрнутом смеру закључивања. Зато, субјективни и објективни аспект политичке културе морају да иду напоредно и са неопходним интердисциплинарним приступом.

Међутим, јасно је да без појединаца нема културе. Оно што појединац осећа или мисли према институцијама и правилима која чине политички поредак друштва и њихов утицај на понашање, управо представља психолошку природу политичке културе, одоносно њен субјективни аспект (Rosenbaum, 1975). Овим се садржај политичке културе не исцрпљује, јер није обухваћен њен објективни аспект, али су појединци свакако носиоци политичке културе, било да су предмет анализе индивидуалне оријентације појединца или колективне оријентације групе грађана према основним елементима њиховог политичког система.

²¹ Овакво схватање културе је у основи статично, и третира културу као датост, а то је погрешан приступ у њеном разумевању. Наиме, култура је део личности човека. Друштвена култура је у себе апсорбовала и део индивидуалне културе. Дакле, друштвена култура је скуп индивидуалних култура, сачињених, наравно, од оног заједничког у индивидуалним културама једног друштвеног колектива. На крају, није реч о два различита појава, већ о једној истој, посматраној са различитих нивоа анализе (погледати наслов *Појам културе*).

Тако, Алмонд и Верба (1963), полазећи од индивидуалних оријентација, наглашавају да анализа политичке културе мора бити заснована на следећа четири елемента:

1. на анализи промена, револуција, верских покрета, сукоба;
2. на анализи институционалних и идеолошких норми, анализи очекивања, као и захтева система;
3. на анализи економских и социјалних услова повезаних са демократским захтевима;
4. на анализи структуре личности, што представља субјективну страну политичке културе.

IV. ПОЈАМ АУТОРИТЕТА

1. Ауторитаризам

Трећи појам који треба утврдити, а од значаја је за даље разумевање наше теме је ауторитет. Разлике у његовом поимању постојале су у прошлости, као што постоје и данас. Оне су последица различитих типова политичких култура које овај појам различито схватају и доживљавају. Заправо, разлике постоје у поимању основних категорија политичке филозофије, односно друштвених појава као што су моћ, власт, право, правда, демократија и др. Стога, имамо бројна одређења ауторитета међу ауторима јер постоји неслагање у питањима које се друштвено уређење сматра најбољим и како се схвата природа друштва и положај човека у њему, али разлике се огледају и у филозофским и етичким погледима, животним и политичким искуствима, па и у друштвеном положају заступника. Зато није чудно што Р. Михелс (Michels) историју људског друштва види као ништа друго него борбу између различитих схватања ауторитета (Становчић, 1993: 75).

Парохијална, поданичка и партиципативна политичка култура придају различита значења појму ауторитета. Да би се разлика боље разумела, погодно је узети значење које су овом термину давали Римљани, из чијег језика и потиче ова реч. С једне стране, ауторитет је коришћен за означавање утицаја, који једна личност, група, организација, верско начело или правило понашања има због угледа који ужива, поштовања које изазива, мудрости, знања које испољава или поседује, моралних врлина, дакле, уопште,

због угледа.²² У суштини, реч је о *моралном ауторитету*. Сличне врсте су и ауторитет у науци, уметности, песништву и подразумевају велики углед, како је то овде објашњено. Са друге стране, лични ауторитет често прераста у ауторитет институција. Ово је уједно и друго схватање ауторитета које иде из римске државе. За разлику од претходног значења, *ауторитет власти* не мора нужно бити праћен ни угледом ни поштовањем. Овако схваћен, ауторитет подразумева власт, прецизније, *институционалну* могућност да се на понашање другог утиче и против његове воље. Власт заснована на таквом ауторитету може се одржавати веома дуго захваљујући принуди, а некада може бити заснована и на голој сили и узурпацији, како је то вероватно у историји често и био случај. Управо ауторитет у смислу институција и власти је значење које има примат у нашем раду. Наравно, разграничење није тако оштро као што би се могло из ове терминологије закључити. Наиме, истина је да сви облици ауторитета могу произлазити или из личних својстава субјеката ауторитета или из њиховог институционалног положаја, али многи ауторитети заправо комбинују ова два извора, што некада може бити разлог опасног ауторитаризма.²³ Јачање институционалног ауторитета доводи до опадања улоге и утицаја моралних ауторитета, што би значило да у модерном друштву јача ауторитет власти и њених институција, а опада значај ауторитета као угледа.²⁴

Дакле, у оба основна значења појма, али на различитим основама и у различитом степену – ауторитет подразумева моћ, утицај, а такође и послушност оних који су подређени или привхватају један ауторитет. У најопштијем смислу ауторитет се испољава могућношћу да се на људе утиче казнама и наградама. Премда ћемо покушати да настанак ауторитета објаснимо у следећим насловима, овде се само може рећи оно што многи писци истичу, да је постојање психолошке предиспозиције

²² Овакво значење је појму ауторитета давао, на пример, Фридрих Енгелс у свом познатом делу *Порекло породице, приватне својине и државе*, наводећи да, под претпоставком да је и постојао ауторитет у првобитној заједници, то није могао бити никоји други до ауторитет са својствима и понашањима која би могла бити узета као узор и правило за остале.

²³ Многи су писци учили и наглашавају да уз оне који већ имају неку моћ, због свог угледа, пристају и многи други ауторитети, па и ауторитет власти, тако да већ створени углед (у спорту, уметности и сл.) могу да искористе у светлу институција и власти. Успех у једној области приписује се и успеху у другој, без обзира да ли се поседују одговарајућа знања и способност, тако настали ауторитети власти у ауторитарној култури често добијају безусловну подршку.

²⁴ Ово би могло бити интересантно питање – да ли заиста долази до опадања ауторитета као угледа? Познато је да млади уче по моделу, угледањем на неке људе који су истакнути, а то су данас не баш они који то заслужују својим врлинама, знањем, заслугама и сл., већ они које медији непрестано истичу и форсирају. Да ли је реч заиста о опадању ауторитета као угледа, или он иде напореда са јачањем ауторитета власти само у новом виду (померањем парадигме), да ли медији шаљу поруке у циљу усвајања погрешног система вредности и да ли је то у служби данашњег ауторитета власти – питања су на која не можемо поуздано да одговоримо.

покоравања ауторитету готово инстинктивно усађеној некој врсти људи, док је другим људима својствена аверзија према сваком ауторитету.

Важно је рећи да када лични ауторитет прерасте у ауторитет институција, тј. јавне власти, дакле, натурање ауторитета принудом – долази се до *ауторитаризма*. Лични ауторитет унет у институције доводи до тога да и оне буду ауторитарне. Тако, принципи као што су *владавина права* уносе ауторитет закона уместо ауторитета било које и било чије субјективне воље. Са политичким партијама јавља се партијски ауторитет, са којим се јавља и идеолошки ауторитет, а цветање бирократије у савременим државама прати конституисање бирократског ауторитета. Да би се један ауторитарни систем претежно заснован на сили одржао, неопходно је му је да обезбеди легитимацију; у противном је ограничен и никада није сигуран. Власт која нема легитимност или су основи те легитимности слаби (недовољна послушност, пристанак, подршка и др.) мора сувише да се користи принудом и много друштвене енергије одлази на пуко одржавање режима.²⁵ Данас је ово честа појава у свету међу војнички моћним државама, за које би се рекло да стоје на стакленим ногама, јер власт има силу, али нема легитимност ни подршку (реч је о *милитаристичком* типу ауторитарне политичке културе) (Бешић, 2014: 256).²⁶

Ауторитет власти, или политички ауторитет, како се још назива, има своју дистрибутивну функцију. Наиме, када се у политичким заједницама нађу групе са различитим или сукобљеним интересима или претензијама на исте ствари којих нема у довољној количини, или групе са различитим моралним, религијским и другим уверењима, тада ауторитет снабдевен овлашћењима (политички ауторитет), по неким правилима, често и сасвим арбитрарно, одлучује ко шта добија, када и колико. Затим, тамо где више лица тежи да на дужи рок и у већем степену него што би то појединци могли кад би одвојено радили – постигне неки заједнички успех, тамо се ауторитет јавља као регулатор заједничког живота. Као што се види, друштвена потреба за ауторитетом мање је спорна него што се то мисли, оно што је спорно је начин на који се ауторитет конституише, колико је друштвено пожељан степен његовог мешања у

²⁵ Такав пример је средњовековни партикуларизам (сепаратизам). Наиме, будући да је феудални поредак успостављао јаку везу између вазала и сениора, вазал није био оријентисан ка централној власти, већ је његова оријентација у основи била парохилна (не поданичка), што најбоље изражава позната релација – владар мог владара није и мој владар. Уједињавање феудалних поседа под јаку централну власт долазило је постепено, а највише су у том смеру отишле тзв. апсолутистичке монархије.

²⁶ Бешић поред милитаристичке ауторитарне политичке културе разликује и *лидерско-поданичку* и *експертско-елистичку* (Бешић, 2014: 265).

живот људи, и који су његови извори и прихватљиви облици кроз које може постојати, а да не пређе у ауторитаризам.

Оно што је честа појава у ауторитарним политичким системима, почев од најпримитивнијих па до данашњих, јесте да поједине друштвене улоге (племенске поглавице, министри, саветници председници и др.) нису одвојене од оних који их врше, тј. властодржаца. То значи да се у ауторитарним системима не прави разлика између органа и тела власти са једне стране, и конкретних властодржаца, с друге стране. У ауторитарним системима постоји тенденција да се ове две ствари помешају у корист властодржаца, тј. да се сматра да би уклањањем конкретних властодржаца наступило безвлашће. Тиме се имплицира да су неки конкретни властодршци незамењиви и та импликација постаје средство манипулације.

У циљу обезбеђивања послушности ауторитет се ослања на силу, а цео систем и политичка пракса у њему се оцењују као ауторитаризам. Таква пракса се обично оправдава и брани различитим теолошким, политичким, идеолошким и другим разлозима. Г. Моска, говорећи о механизмима којима *политичка класа* оправдава своју власт, уочава различите „политичке формуле” које постоје у циљу обезбеђења послушности односно легитимитета. Тако се у римској држави, која је била ауторитарна, посебна брига водила о условима који доприносе очувању и одржању ауторитета унутар породице, војске и државе. Социјализација појединца за римско ауторитарно друштво очитује се и из многих провербија чија је намена да поуче како очувати ауторитет у смислу угледа, али и власти: *levitas assidua amittit auctoritatem* (честом несталношћу губи се ауторитет, углед) и сл. Затим, Библијски извори у служби су подршке ауторитета – *свака власт је од бога*, и зато *богу божије, цару царево* и сл.²⁷

За наше излагање, како смо већ рекли, најважније је оно значење ауторитета које га третира као *формализовану јавну власт*, у контексту где се суверена власт третира као највиши степен ауторитета. Ауторитаризам, како у прошлости тако и данас, често се ослањао на популизам. Пратећи развој политичке културе, данас можемо рећи да су ауторитарни политички системи мање сложени и униформнији су неко

²⁷ Током дуге историје сукоба црквене и световне власти, црква је за себе желела сву власт, не признавајући световну власт, а своје поглаваре сматрала јединим легитимним Христовим изасланицима на земљи. Међутим, апсолутне државе (које су најчистији примери ауторитаризма, оличене у реченици *држава – то сам ја*) превазилазе ову ситуацију и намећу ауторитет државе често и у верским стварима; на принципима Аугзбуршког и Вестфалског мировног уговора успоставља се начело *чија је власт, његова је и религија*.

партиципативни, односно демократски. Карактерише их хијерархија, статусни положај, односи командовања и сл. Заправо, ауторитарни системи представљају комплексан спој ауторитарних структура моћи, поданичког менталитета, односно преовладавања некритичког (непросвећеног) типа личности, тзв. ауторитарне личности међу становништвом, и утицаја ауторитарних харизматичних вођа који становништвом манипулишу заводљивим програмима и обећањима. Ауторитарна друштва су она у којима је послушност усађена као навика (образовањем, индоктринацијом, утицајем цркве, гушењем тежње ка аутономији, ограничавањем комуникације и саопштавањем мишљења, дакле, потискивањем сваке критичке мисли у име неког вишег циља и др.), она испољавају извесну структурну стабилност, али то не треба узети као нешто што би било пожељно, јер ова друштва по правилу заостају у свом развоју и далеко су иза онога што би могла постићи и поседовати ако би била демократска тј. отворена друштва. Ауторитарна друштва, нарочито у екстремном виду, могу имати обележја тзв. статусних друштава са издиференцираном хијерархијом и правима и дужностима која су тесно везана са положајем у хијерархији. Под ауторитаризмом се подразумева појава у једном друштву коју карактерише веома наглашена доминација једних, који су носиоци ауторитета, и потчињеност других, у односу на које се поступа са свом строгошћу и свим средствима којима носилац ауторитета располаже, без уобичајености или институционалне могућности да подређени мења тај однос (Становчић, 1993: 84). Ауторитаризам, дакле, зависи од самог карактера, избора, обима и начина вршења ауторитета. Потоње речено одраз је преовлађујућих схватања и образаца понашања који чине ауторитарну политичку културу, а исто тако и личности која поседује одређена својства која је чине подобном за уклапање у ауторитарни систем односа и вршење одређених улога у њему. Таква ауторитарна личност обично следи неке стереотипе у свом гледању на људе и појаве, као и у свом понашању. Управо о тој страни ауторитета говориће се у следећем наслову.

2. Психолошки порофил ауторитета у оквиру ауторитарне политичке културе

Питање да ли између антидемократске оријентације и одређене структуре личности постоји позитивна корелација постављено је и много пре него што су на њега одговорили Адорно, Френкл-Брунsvик, Левинсон и Санфорд у објављеној књизи под насловом *Ауторитарна личност* (1950). Тако, многе модификације психоаналитичке теорије садрже, такође, имплицитно или експлицитно, поставке које се односе на појам

политичке личности. Наиме, још се код Фројда могу читовати корени ауторитарне личности. Њихов настанак Фројд је видео у породицама са јаким ауторитетом оца. Говорећи о посебном облику одбрамбене идентификације, он уочава и *идентификацију са агресором*, тамо где се син осећа угроженим од оца и добија његове карактерне црте, постаје му сличнији, па отуда има и више шанси да се оцу допадне и стекне његово одобравање и наклоност. Заиста, човеку се чини да је мање угрожен и да је моћнији ако се понаша као онај од кога му прети опасаност. Тако, психоаналитички приступ у овој области сличан је приступу теорије црта зато што су оба заснована на заједничкој поставци према којој нека скривена, закључана стања испољавају генерализоване и трајне утицаје на целокупно понашање појединца, па, у складу са тим, и на политичко. У складу са Фројдовим принципом *повратка потиснутог*, непријатељски импулс у служби је одбране ега, пројектује се на спољашњи свет или се механизмом реакционе формације испољава као позитиван однос и поштовање ауторитета. Као што се да закључити, тамо где теорија црта, примењена на политичко понашање, налази опште, релативно трајне и конзистентне емоционалне, когнитивне и мотивационе диспозиције које одређују политичко понашање појединца, психоаналитичко тумачење налази једино его – одбрамбене механизме (Благојевић, 2007: 192). С друге стране, Фројдова физиологистичка теорија либида и човека као затвореног система не би одговарала нашем контексту рада; ускраћена је за социјалне теорије које стављају нагласак на човековој повезаности са светом (покретачке снаге човека, његове потребе и страсти настају из овог односа са светом). Човек је друштвено-историјски условљен, а не биолошки, како смо то са почетка нагласили. Затим, Фројдова теорија трпи озбиљне критике јер је заснована на буржуарском материјализму, буржуарској слици о човеку уопште, а посебно јер је под утицајем патријархалних теорија о жени (нпр. за Фројда је жена морално ниже биће, нарцисоидно, кастрирани мушкарац, карикатура човека и др.) (Требјешанин, 1983: 18).

Теорија црта настоји да утврди везу и повезаност између појединих црта личности и одређених политичких ставова. Са претпоставком да ће захваљујући њој доћи до понашања које ће се манифестовати у дужем временском периоду у различитим ситуацијама, на основу познавања структуре црта личности појединца могу се предвидети већина његових уверења и поступака у политичкој сфери. Зато су истраживачи прибегли трагању за цртама и условима њиховог развоја који најбоље

могу предвидети појединчеве ставове према неком политичком систему или идеологији.

Адорно и сарадници настојали су да ауторитарну личност одреде испитивањем особина личности код којих је утврђен висок степен антисемитизма, етноцентризма и конверзатизма. Користе различите инструменте: интервју, пројективне технике, а нарочито једну посебну скалу коју су они назвали Ф-скалом. Ф-скалу конструисали су на основу великог броја претходних проверавања, а назвали су је Ф-скалом сматрајући да она открива склоност ка фашистичкој идеологији, идеологији која представља најизразитији облик антидемократске оријентације.²⁸ Склала се састоји од 38 тврдњи и дели се на 8 подскала, којима се испитују особине ауторитарне личности; девет таквих особина за које се претпоставља, на основу посебних испитивања, карактеришу ауторитарну личност (Тодосијевић, 2008: 131). Тих девет особина ауторитарне личности описује Рот (1983: 310–311):

- 1) Конвенционализам – манифестује се у прихватању вредности и стандарда средње класе и у њиховом ригидном одржавању. Манифестује се у прихватању таквих тврдњи као што су: покоравање и поштовање ауторитета јесте врлина коју дете треба пре свега да усвоји; пристојан човек ће избегавати да се дружи са људима са рђавим навикама и рђавим начином понашања.
- 2) Ауторитарна субмисивност – манифестује се у некритичком ставу према идеализованом ауторитету групе, у зависности од ауторитета. Огледа се у прихватању тврдњи као што су: оно што овој земљи највише треба, више него закони и политички програми – то је неколико храбрих и оданих вођа у које народ може веровати.
- 3) Агресивност – испољава се у тенденцији да се оштро реагује према људима који крше конвенционалне вредности, у залагању да се они казне, презру и одбаце. Манифестује се у прихватању тврдњи као што је тврдња: потребна је строга дисциплина, сваки преступ и девијацију треба оштро сузбијати.
- 4) Антиинтрацептивност – представља супротстављање свему субјективном и имагинативном, одбијање бављења психичким животом и властитим доживљајима. Манифестује се у прихватању тврдњи као што је тврдња: кад

²⁸ Ф-скала није скала за испитивање фашистичких ставова и ставова уопште, него је инструмент за испитивање одређених особина личности за које су аутори сматрали, на основу низа испитивања, да су карактеристичне за оне личности које показују склоност ка фашистичкој идеологији и антидемократској оријентацији.

човек има проблема и дилема, најбоље је да не мисли на то; његове приватне преокупације треба да остану његова лична ствар.

- 5) Поштовање власти и позитиван однос према њој – идентификовање је са онима који имају моћ, наглашавање строгости. Огледа се у прихватању тврдњи као што је тврдња: оно што нам треба то је дисциплина и чврста воља да радимо за породицу и земљу.
- 6) Деструктивност и цинизам – одбацавање хуманости, потцењивање хуманих вредности. Огледа се у прихватању тврдњи као што је тврдња: каква год била људска природа, биће увек ратова и конфликта.
- 7) Често коришћење механизма пројекције – јесте пројектовање у спољни свет властитих несвесних импулса, склоност да се верује да се у свету збивају тајне опасне ствари. Огледа се у прихватању тврдњи као што је тврдња: већина људи не схвата како знатан део нашег живота контролишу тајне сплетке и планови.²⁹
- 8) Ригидност мишљења и постојања празноверица и стереотипија – склоност је да се мисли у ригидним категоријама и веровање у мистичне узроке судбине појединца. Огледа се у прихватању тврдњи као што је тврдња: свако мора да верује у неке натприродне силе и њиховој моћи треба да се у потпуности покорава.
- 9) Претерано интересовање за сексуалне „настраности“ – њихово оштро осуђивање али често помињање, дакле лажно моралисање. Огледа се у прихватању тврдњи као што је тврдња: хомосексуалци нису бољи од криминалаца и треба их најстроже кажњавати .

Адорно и сарадници настојали су да покажу синдром антидемократске оријентације, односно да постоји таква структура личности коју можемо назвати ауторитарном личношћу.³⁰ Њихова скала користи се још увек и сматра се добрим инструментом за утврђивање синдрома црта личности карактеристичних за особе крајње конзервативне

²⁹ Овде се мисли на тзв. *теорије завере*.

³⁰ Описали су шест синдрома са високим скоровима на Ф-скали, а то су: а) *синдром површинске ограничености* односи се на људе који прихватају већ готове формуле стереотипа и предрасуда, да би рационализовали и, психолошки или стварно – превазишли очигледне тешкоће у свом животу; б) *конвенционални синдром* се односи на прихватање предрасуда – али као део општег конформизма; в) *синдром ауторитарности* је кључан и односи се на упијање раније агресивности према оцу и садомазохистичко разрешење Едиповог комплекса, субјекат се потпуно друштвено остварује само уживајући у покорности и потчињавању; г) *синдром побуњеника и психопате* односи се на побуну против ауторитета родитеља, што резултира у ирационалној и слепој мржњи свих ауторитета; д) *особењак* огледа се у неуспостављеној равнотежи између одрицања и задовољења, што за последицу има осећање ускраћености које је наметнуто од споља; њ) *манипулативни тип* карактерише претерани реализам који све и сваког третира као објекат који се обрађује (Тодосијевић, 2008: 135).

оријентације. Проверавања вршена на Одељењу за психологију у Београду показују, међутим, да прихватање знатног броја тврдњи из скале не мора бити израз постојања неких трајних особина личности које показују спремност прихватања фашистичке идеологије. Прихватање већег броја ових тврдњи говори више о уверењима карактеристичним за релативно патријархалну средину него о неким чврстим особинама личности. Дакле, оне су за популацију из такве средине потпуно недискриминативне. Тако, тврдње да треба избегавати особе са рђавим понашањем, да преступе и девијантности треба оштро осуђивати, да се треба покоравати родитељима, да хомосексуалце треба прогонити и сл. прихватили су готово сви чланови појединих подгрупа испитане популације (све девојке ученице индустријских школа из унутрашњости Србије). Ово истраживање које су Никола Рот и Ненад Хавелка вршили у нашој средини навело их је на закључак да се тврдње овог типа прихватају код великог броја испитаника, јер представљају мишљења и ставове карактеристичне за културу којој припадају наши испитаници (Рот и Хавелка, 1973: 153). Адорно и сарадници су сматрали да су у потпуности потврдили своју хипотезу о корелацији одређене врсте личности са антидемократском оријентацијом. Израчунавања су, заиста, и показала да постоји позитивна корелација између резултата на Ф-скали, којом се испитује постојање ауторитарне структуре личности, и других скала којима се испитују ставови. Тако, оправдано су закључили да постоји лична диспозиција за антидемократску оријентацију. Особе које показују предрасуде које нам откривају скале за мерење ставова одликују се особинама које карактеришу ауторитарну личност која је склона етноцентризму, антисемитизму и агресивности према другим народима. Ауторитарни синдром личности, сматрали су, формира се, пре свега, одређеним односима родитеља и деце. Полазећи од психоаналитичке концепције, они заправо износе мишљење да се црте ауторитарне личности формирају као последица веома оштрог и ригидног поступања родитеља према деци, њиховог тражења безусловне дисциплине, њиховог наглашавања дужности и обавеза, подстицање зависности и послушности детета емотивним уценама, све уз недовољно испољавање љубави према деци, истицања важности статуса и присиљавања да се уздрже од сваке спонтане манифестације. Као последица подвргавања суровим родитељским захтевима код деце се развија непријатељски став, али пошто је за њих опасно да га манифестују, они тај став потискују, идентификују се са суровим ауторитативним родитељем, идеализују га, а своје непријатељске импулсе пројектују на припаднике неких других група, по правилу оних група које имају слабији друштвени статус, пре свега на мањине (Рот,

1983: 312). Али, генерализовано непријатељство испољава се и према свему различитом, свему што одступа од норме, мржња се пројектује не само на групе нижег статуса и моћи, већ и на све странце. Непријатељство се, дакле, испољава према свима, друге групе увек се опајају као претња сопственој пошто је, психолошки, опстанак властите групе, као и лично преживљавање, повезан са одстрањивањем свих осталих.³¹ И други психоаналитички усмерени аутори указују на важност раних социјализацијских искустава у настанку међународних конфликта. Тако, Рајхова (Reich) психоаналитичка анализа фашизма указала је на улогу регресивне патријархалне породице, тј. потискивања ране сексуалности, у настанку колективних ирационалних осећања која могу подстаћи избијање међугрупне агресије и сукоба (Благојевић, 2007: 135).

Ипак, Ф-скала нема ону универзалну вредност која јој се често приписује и не указује редовно на постојање трајних црта личности из којих се законито развијају профашистички ставови. Данас је јасно да ова скала има изванредан број методолошких недостатака, као што су проблематични и неки полазни појмови и многи закључци, све у смислу придавања великог значаја карактеристикама личности у формирању социјалних ставова. Без намере да детаљније улазимо у недостатке ове скале, можемо рећи да она може бити добар темељ за будућа истраживања, за која треба веровати да ће основну хипотезу озаконити.

Настојећи да провери Адорнову Ф-скалу, енглески психолог Ајзенк настоји да политичко понашање објасни као резултанту комбинација два фактора на која се могу свести ставови. Тако, он разликује две димензије на које се политичко понашање, а и социјално учење уопште могу свести, једну димензију назива Р-фактором, која репрезентује прихваћене политичке ставове, и другу, коју назива Т-фактором, на коју се могу свести трајне особине личности, и то првенствено оне које долазе до изражаја у политичком опредељењу.

Р-димензија или Р-фактор представља прелаз од крајњег радикализма до крајњег конзерватизма. Тако, оне који су радикалски прихватили тврдње из Ајзенкове скале (да ли треба укинути приватно власништво, смртну казну и др.) он групише у групе

³¹ Анксиозност, или генерализовани страх и осећање несигурности или угрожености нису експлицитно наведени као чиниоци ауторитарности. Међутим, анализом резултата који су Адорно и сарадници добили, нарочито оних добијених пројективним техникама, навело их је на закључак да су осећање страха и несигурности у позадини агресивних реакција (Тодосијевић, 2002: 3).

неколико општих ставова, пре свега, пацифизам, веровање у друштвени напредак и заступање већих слобода личности. Од оних који су конзервативније прихватили тврдње његове скале (национализација индустрије је некорисна, обојени народи су инфериорни, грађани који одбијају оружје су издајнице и др.), тј. од њихових одговора, изводи четири опште димензије, четири става, који по њему карактеришу конзервативност. То су: етноцентризам, строгост у васпитању деце, религиозност и патриотизам (националистички). Према њему, ови ставови, по редовном току ствари, иду заједно и чине радикалну, односно конзервативну идеологију карактеристичну за одређеног појединца. Идеологија се стиче у току живота, она се учи, како Ајзенк сматра, инструменталним условљавањем. Тако, долази до закључка да код оних који су богатији, који имају виши друштвено-економски статус чешће преовлађују конзервативна политичка схватања, јер су таква схватања корисна за њихове интересе и одржавање положаја. С друге стране, код оних који имају нижи друштвени статус и који су сиромашнији чешћа су радикална схватања, опет због тога што су, на основу искуства, научили да су таква схватања више у складу са њиховим интересима. И, Ајзенков поступак и закључци трпе озбиљне критике, како методолошке тако и оне које иду из самовољног интерпретирања података, које се с правом означава као научно некоректно.

Ајзенк је разрадио, као што смо рекли, још једну димензију (Т-фактора) која утиче на политичко понашање. Слично Адорновој Ф-скали, долази до закључка да се може говорити о једној општој диспозицији личности, а која представља димензију под коју се могу сврстати појединци, с обзиром на степен толерантности и нетолерантности коју показују. Заправо, оно што је он желео овде да покаже (Т-димензијом) јесте пројекција особине темперамента на област социјалних појава, дакле, како људи одређеног темперамента реагују на друштвене појаве и политичка збивања. Подвлачећи да темперамент има своју биолошко-физиолошку основу дату наслеђем, закључује да наследни моменат игра извесну улогу и у политичком опредељењу. Затим комбиновањем степена развијености Р и Т фактора код појединца покушава да објасни опредељивање за поједине партије у Енглеској. Његов најважнији закључак који тиме изводи је да су комунисти, по својим особинама личности, слични фашистима. Зато он критикује Адорна и његове сараднике што су своју скалу за утврђивање ауторитарне структуре личности назвали Ф-скалом, тј. скалом за утврђивање особина личности која

је склона фашистичкој идеологији. Међутим, закључак да Ф-скала утврђује и ауторитарност комунисте оправдано је одбачен као неисправан.

Тако, бројна америчка и енглеска истраживања заправо оповргавају Ајзенкову тврдњу јер показују веома низак степен ауторитарности код комуниста. Рокич (Rokeach) константује да код присталица комуниста у Енглеској постоји нижи степен ауторитарности него код свих других партија које су обухваћене истим испитивањем (конзервативаца, либерала, лабуриста и левичарских лабуриста). Зато треба закључити да Ф-скала мери ауторитарност код присталица фашистичке идеологије. Међутим, Рокич, оправдано закључује да то ипак не значи да код присталица комунистичке партије нема ауторитарности, већ само да Ф-скала не мери код њих ауторитарност. Како Ф-скала мери само једну форму ауторитарности, Рокич сматра да би инструмент којим би се ауторитарност мерила морао бити слободан од идеолошког садржаја, да у њему не би смеле бити тврдње које се односе на нешто што представља убеђење ма које групе. По њему, општу ауторитарност треба схватити као начин мишљења, а не као систем уверења. Рокич је покушао да направи такву скалу за мерење ауторитарног начина мишљења, које је назвао догматизмом. Главна карактеристика догматизма (Д-димензије), како наводи, јесте затворен систем уверења при коме се упорно одбија прихватање свега што томе систему уверења противречи. Међутим, будући да је ово необично тешко, па и немогуће остварити, Рокичова скала не даје могућност да се закључи да ли је опредељење последица одређене, више или мање догматске – структуре личности или одређене идеологије (Шибер, 1998: 195). Зато постојање или непостојање ауторитарности треба уочавати преко услова под којима се мења уверење, а не само уверење, што опет, наравно, не значи да је то једини пут за утврђивање опште ауторитарности. Психолошки приступ често превиђа да политичко опредељење није детерминисано само особинама личности, или првенствено особинама личности. Наиме, сталним покушајима да нађу неки инструмент којим би се мерила ауторитарност уопште – испољавају намеру која се не може сматрати научном.

Поменућемо још једно истраживање које је Сулејман Хрњица радио у нашој средини у контексту ауторитарности и зрелости личности. Однос *пуне* зрелости личности и психопатолошких тенденција унутар личности које се по општим мерилима сматрају нормалним (или нормалним у оној мери да не захтевају медицинску помоћ) аутор је испитао и преко ауторитарности и конформизма као варијабли које утичу на зрелост личности. У оквиру групе ауторитарности и конформизма налазе се тзв.

социјално-патолошке диспозиције, које представљају резултату деловања негативне друштвене климе на нестабилне личности, које, усвајајући ауторитарност и конформизам као животни став, покушавају да успоставе осећање сигурности, које је, најчешће, било нарушено неким другим процесима. Аутор је дошао до закључка да ауторитарност и конформизам, као психопатолошке тенденције, могу представљати извор озбиљних проблема за личност ако њихов развој не буде заустављен. Хрњица користи модификовану Ајзенкову скалу и носи ознаку Ајз-А, чији је саджај тако компонован да прихватање ауторитарности очекујемо од стране оних личности које верују да решење друштвених проблема треба тражити у спровођењу „политике чврсте руке” у свим битним областима друштвеног живота. Тако је дошао до резултата да око 45% испитаника мушког пола и око 55% испитаника женског пола на овој скали имају резултате које су изнад границе, 0,6 стандардних одступања изнад теоријске средње вредности за ову скалу. Међутим, добијени подаци нису дали основу за објашњење веће ауторитарности особа женског пола од испитаника мушког пола, пошто је очекивано да ауторитарност и зрелост буду у односу обрнуте корелације, а и тим пре, што су раније вршена истраживања показала или да су жене на свим мерилима зрелости (нарочито мерилима манифестне зрелости) биле оцењиване као зрелије од мушкараца, или да нема значајне разлике. Утврђивање степена повезаности између ауторитарности и мерила зрелости у узорку мушкараца и жена добијени су следећи коефицијенти корелације приказани у табели:

Табела 4
Ауторитарност и зрелост личности

Ауторитарност:	М	Ж
Оцена зрелости у целини (директна процена)	0,02	-0,23
Оцена зрелости у целини (збирни скор)	0,11	-0,19
Прихватање радних обавеза	0,03	-0,17
Спремност за помагање	-0,01	-0,16
Поштовање мишљења других	0,05	-0,12
Прилагођеност на колектив	-0,02	-0,17
Сигурност у односима	-0,03	-0,20
Самоконтрола	-0,01	-0,17
Самокритичност	-0,01	-0,23
Критичност	0,01	-0,22

Развијеност интересовања	0,04	-0,19
Реалност социјалног опажања	0,05	0,01
Социометријски статус	-0,02	-0,12
Начин планирања будућности	-0,06	-0,01
Задовољство собом	-0,02	0,04
Сарадња	-0,08	-0,10
Несебичност	-0,01	0,08
Поверење у људе	0,12	0,15
Толеранција на фрустрацију	0,08	0,02
Его снага	-0,09	0,10
Супер его снага	0,11	0,14

(Хрњица, 2008: 237)

Као што се види из добијених корелационих вредности, све корелације између ауторитарности и варијабли зрелости у узорку испитаника мушког пола су нулте, дакле, не досежу граничну вредност значајности од $-0,17$, док су у узорку женског пола нађене, додуше ниске, значајне корелације са манифестном зрелошћу, али не и латентном зрелошћу. Ови налази би могли да нам укажу на могућност постојања ауторитарности, у смислу како је одређена ауторова скала, тј. као скуп уверења о томе како је најбоље решавати друштвене проблеме одлучивањем од стране ауторитета. Оно што аутор истиче је да такав облик ауторитарности нема значајних психолошких последица по стварно понашање испитаника (Хрњица, 2008: 237).

3. Политиколошки профил ауторитета у оквиру ауторитарне политичке културе

Иако су неке психолошке претпоставке утврђене као тачне и иако су створиле нове увиде у извор политичких ставова, такав приступ објашњењу био би преједноставан. Наиме, неполитичка искуства у детињству могу играти значајну улогу у каснијим политичким ставовима и понашању, али утицај тих искустава на политика настављају се у адолесценцији и одраслом добу. Постоје докази да каснија искуства имају директније политичке импликације. Рана социјализацијска искуства свакако имају свој значајан утицај на својство саме личности и стога могу деловати на политичко понашање појединца, али бројни други фактори делују између тих најранијих искустава и каснијег политичког понашања, те у многоме могу ограничити утицај

првих на друга. Очигледно је да су фактори средине и каснији ситуациони фактори, пре свега политичка култура, незаобилазни и морају се узети у обзир како у тумачењу нивоа, тако и садржаја политичког резоновања појединца. Тако се чини да се многе димензије политичког понашања могу објаснити каснијим искуствима. Вероватно је да прво виђење политичког система представља генерализацију најранијих искустава. Међутим, мислити о политичком систему као о проширеној породици, како је то рађено у истраживању немачке ауторитарне идеологије, било би преједноставно. Заправо, неке карактеристике породичних образаца могу донекле и отежавати генерализације на политичком подручју. Тако, породица може бити потпуно неприлагођена друштвеним односима у зависности од свесности о целини социјалних тенденција или потенцијалног моралног настројства њених чланова. Осим ауторитета којем је појединац изложен, у породици постоји и читав низ образаца ауторитета, као што су: школа, радно место, организација којој припада и сл. А ти остали обрасци ауторитета, посебно они који су ближи политичком систему, могли би имати већи значај од образаца у породици.

Свакако да латентна политичка социјализација која постоји у обрасцима породичног ауторитета може код појединца створити одређене предиспозиције за политичке ставове, тј. могла би се повећати његова пријемчивост за одређене политичке односе. Али ово би било неодговарајуће објашњење његових политичких ставова, јер нису узети у обзир други агенси политичке социјализације. С друге стране, манифестна политичка социјализација у породици такође има свој значај у формирању политичких ставова, и то – кроз дететову изложеност материјалу који је експлицитно политички, као што су ставови о политици и политичким вођама које чује, без намере формирања његових политичких ставова (деца чују родитеље како расправљају о политици и усвајају ставове које чују). Политичко учење које измешта дете из приватне у јавну сферу живота може се уочити на примеру који дају Истон (Easton) и Хес (Hess). Наиме, безазленим питањима које деца упућују родитељима: „Ко даје плату полицајцу?“, или „Зашто не смеш да паркираш кола на овом месту?“ – отвара се својеврстан дијалог, и када отац одговори: „Плаћа га град или градоначелник“, или „Противно је закону паркирати тамо“ – дете је од стране поузданог извора добило лекцију из политике у ширем смислу. У ствари, оно је на један посредан начин изложено закључцима да постоји разлика између јавних и приватних области живота, да постоји захтев за поштовањем правила и норми у друштву, без обзира на појединчев порив или жељу, и

да постоји неки виши ауторитет, ван породице, коме су чак и свемоћни родитељи подређени (Благојевић, 2007: 159).

Ставови попут поштовања или непоштовања власти могли би се формирати на тај начин и односити се на сву власт (независно од временског периода), тј. на смањену веру у заједницу из генерације у генерацију. На крају, као што обрасци ауторитета породице могу утицати на политички систем, тако је могуће да стандарди који се примењују у политичком систему утичу на обрасце ауторитета у породици, с обзиром на то што породица углавном опонаша постојеће друштвене односе.

Извори политичких ставова леже у раним социјализацијским искуствима, али и каснијим искуствима у току адолесценције и у одраслом добу. Проширивање погледа на формирање политичких ставова је, дакле, нужно за потпуно објашњење, а као што ћемо видети, то је сложено и вероватно до краја нерешиво.

Битно питање је постоји ли повезаност улога које особа игра у неполитичким ситуацијама и њених улога у политици. Постоји ли нека тежња хомогенизацији тих улога? Ово питање би нам показало зашто би образац ауторитета у неполитичким друштвеним групама могао бити кључна варијабла у истраживањима. Ти обрасци ауторитета представљају политичку структуру тих неполитичких група, ако они нису идентични обрасцима ауторитета и партиципације у власти; њихов је облик статичан (Almond i Verba, 2000: 245). А ако подударност ауторитета у породици и ауторитета у политици постоји, далеко је оправданије приписати је социоекономском миљеу него системској изложености деце родитељским политичким ставовима.

Постоји више разлога зашто би се могло очекивати да обрасци ауторитета којима је појединац изложен изван политичког подручја имају некакав утицај на његове ставове према политици. У првом реду, улога појединца у породици, школи, радном месту и др. може се сматрати припремом за преузимање политичких улога. Појединац ће вероватно генерализовати неполитичке ставове и на политичке. Ако је у већини друштвених ситуација појединац подложен некој ауторитарној личности, вероватно је да ће такав однос очекивати и у политичкој сфери и обрнуто: ако је у неполитичким круговима имао прилику учешћа у доношењу одлука, вероватно ће очекивати и могућност партиципације у политичком одлучивању. Када се одрастао човек нађе суочен са овим конфликтом, тада ће онај друштвени облик који је дуже постојао вероватно утицати на његово реаговање.

Због тенденције генерализације из једне у другу сферу друштвеног живота, с правом можемо очекивати неку тенденцију хомогености у односима ауторитетâ којима је појединац изложен. Тако, оне институције које су ближе политичком подручју и у којима обрасци ауторитета постају сличнији обрасцима ауторитета у политичком систему имају веома значајну улогу у формирању политичких ставова. Управо оне премошћују евентуални јаз између неполитичких и политичких ситуација и уподобљавају појединца за дато друштво (Almond i Verba, 2000: 246–256).³²

Тако, долазимо до закључка који је прећутно истицан и током ранијих наслова, а то је да стабилизирајући механизам стварања, преношења и опстанка ауторитарне политичке културе, лежи у моделираним агенсима од стране владајуће политичке културе. Владајућа политичка култура, имајући у виду утицај породице као првобитног агенса социјализације, у њему види место са кога би профилисала и припремала адекватне појединце за одржавање политичког система.

Теоријска разматрања о условима опстанка политичких система давно су указала на важност везе између будућих грађана и политичких ауторитета који представљају режим. Политички ауторитети корен *распрострањене подршке* виде у инвестирању у разне објекте политичког система, као циљеве по себи, како би обезбедили безусловну подршку, а у екстремном виду ауторитарне политичке културе она се јавља и као слепа лојалност. Многи аутори управо у томе виде постојаност и стабилност политичких система. Наиме, будући да су дечје представе о свету политике конкретне и персонализоване, те да развојна фаза персонализације политике претходи усвајању апстрактних политичких појмова, однос према режиму власти и влади – развија се помоћу ликова врховног политичког вођства. Дакле, у фази перонализације, деца најбрже и најлакше постају свесна политичког ауторитета, као добротинитеља, и на тај начин ауторитарно друштво настоји да приволи појединце датом политичком систему. *Идеализована представа* персонализованог политичког ауторитета, коју у процесу ране политичке социјализације стиче већина деце и адолесцената, посредује у настанку некритичке, али снажне, подршке и лојалности систему (дифузна подршка), која се брзо стабилизује и показује знатну отпорност ка каснијем преиспитивању и промени, те представља услов његове релативне стабилности, трајања и одржања. То је особа

³² Алмонд и Верба истраживањем посебно обухватају појединаца који је имао много могућности за партиципацију у низу неполитичких ситуација, а могао би живети у систему који пружа мало таквих прилика и обрнуто (о резултатима истраживања види: *ibid*: 247–256).

која поседује све врлине: мудра је, спремна да помогне, окупирана бригом за друге, заштитнички настојена, моћна, добра, поштена и сл. Овај спољни ауторитет често се репрезентује у личностима председника државе, краља, „VELOКОГ ВОЂЕ” и представља спону повезивања са политичким системом. Песонализацијом као основним начелом политичког маркетинга јавност потпуно поистовећује неки политички програм, гледиште или активност са конкретним личностима. Иако би се, на пример, у партиципативним културама песонализација као нужна фаза когнитивног развоја угасила после 11. године, у ауторитарним друштвима, где су политички ставови на нивоу страсти или мржње, имамо когнитивну регресију, те о персонализацији можемо говорити и у добу адолесценције и у одраслом добу. Дакле, да ли ће се појединац заджати на овом нивоу или напредовати до нивоа самосвесног грађанина зависи од политичке културе у којој живи и социјализује се.³³

Из претходно реченог можемо уочити сличност развоја у политичком мишљењу и моралног развоја. Као што знамо, многи појединци нису достигли онај ниво моралног развоја у коме би се морални суд могао применити на нивоу аутономије или постконвенционалности. Дакле, како знатан део људи морално резонује на нивоу конвенционалног или конформистичког, с правом можемо закључити да ни у светлу политичког развој не мора да буде довршен.³⁴

Истон и Хес настојали су да потврде психоаналитичку хипотезу и покажу да изразито позитивна представа врховног политичког ауторитета иде од истоветног погледа на своје родитеље, дакле, хтели су да покажу повезаност ова два афекта. Претпоставка да се отац доживљава као онај који снабдева и штити, као добротинитељ, представља прототип ауторитета, и песонализованим уласком у дечје когнитивно поље, чини спону између детета и политичког система. Међутим, како њихова истраживања, као и истраживања других аутора, нису потврдила овакву тезу, нуде алтернативно објашњење, по коме деца на председника не рефлектују слику сопственог оца, већ идеалног оца своје културе. Деца пројектују своја идеална

³³ Персонализација и идеализација карактеристичне су за ауторитарну културу, док их партиципативна третира као нужне фазе у развоју, које морају бити превазиђене *објективизацијом* и активним укључењем у политички систем кроз делотворно политичко понашање, речју, партиципацијом.

³⁴ Конвенционални ступањ или стање хетерономије (где спада и преконвенционалност) подразумева поковавање законитостима које субјекат добија од другога, сматра да је сам по себи вредан да оправда очекивања и правила своје породице, групе или нације; тек ако се развио тако да увиђа смисао и оправданост моралних норми, ако може да доживљава вредности које норма обезбеђује, онда она престаје бити туђа за њега, макар је примио од другог, онда се поковава свом властитом сазнању, осећању или увиђању, па излази из хетерономије и улази у аутономију (Павићевић: 1974: 58–63).

очекивања у погледу родитељских особина које отац треба да поседује и улоге коју треба да врши. Међутим, нека друга истраживања, која су као независну варијаблу укључила и породичну структуру, показала су да непотпуност породице, мерена преко одсуства оца, не само да не доприноси негативном односу према политичком ауторитету, већ је, чак, повезана са далеко повољнијом представом о председнику (Благојевић, 2007: 163–164). Стога, директно преношење политичких ставова као и учење по моделу за дете имају већи значај у социјализацији и условљене су ауторитарном политичком културом друштва.

Закључак је да песонализација, која је иначе нужна фаза у развоју, има за циљ да код будућих грађана, у оквиру ауторитарне политичке културе, развије образац према политичком ауторитету који ће остати релативно непроменљив. Песонализација политике је особеност која је откривена и у истраживањима у оквиру наше политичке културе. Сматра се да је она последица комунистичког наслеђа, где се развијао култ личности, али и актуелног урушавања поверења грађана у политичке институције у транзиционом периоду. Персонализација се често приписује ауторитарној природи националног карактера. Реч је о особеној, ауторитарној политичкој култури, као наслеђу бившег комунистичког поретка и транзиционог периода (који је развио пасивност и неповерење у институције и њихове могућности). Пренаглашено је придавање важности политичким лидерима као појединцима и доминација њихове личности не само над политиком већ и укупним друштвеним животом. Феномен персонализације политике у политичкој култури Србије у периоду транзиције може се повезати и са урушавањем институционалног система, а посебно опадањем поверења грађана у могућност политичких институција да успешно решавају опште тешкоће и проблеме. Тако је створен пасиван однос према систему, незаинтересованост за политички живот уз стално придавање важности политичким лидерима па и њихово обожавање (Благојевић, 1998: 99–110).

О осталим облицима политичког учења, као што су партијска идентификација и сл., говорићемо у следећем наслову; на овом месту рецимо само ово: већина аутора анализира везаност за поједине политичке странке са повезаношћу родитељских гласачких преференција. Оваква подударност тумачи се законитостима учења по моделу, тј. механизмима имитације или идентификације, зависно од теоријског усмерења аутора. Младо дете обично рано учи да ће бити награђено ако подржава понашање старијих и моћнијих од себе са којима долази у додир. Да би привукло

пажњу, дете учи политичко понашање које имају одрасли, најчешће отац³⁵, а да ли ће га задржати у одраслом добу зависиће од сагласности са доминантним гласачким опредељењем класе којој породица припада и будућих агенса, а у ауторитарној политичкој култури они се често подударaju.

На крају, иако је наше излагање окренуто само ауторитарној политичкој култури, треба рећи да, индивидуално психолошки посматрано, когнитивни развој личности представља прелаз из пароксијалног преко поданичког у партиципативни ниво. Наиме, дете је најпре окренуто ауторитету породице, за њега остали ауторитети нису важни и то би био пандан пароксијалном схватању ауторитета, затим осталим агенсима социјализације оно примећује да изнад ауторитета породице постоји и неки други ауторитет коме се чак и родитељи покорavaju (овај нужни прелаз у животном циклусу сваког појединца, у политици би се очитовао као поданички однос према структури политичког система). У ауторитарној политичкој култури, појединац тражи „вођу”, док се у партиципативним друштвеним околностима појединац повинује сугестијама „анонимног ауторитета”, те „мисли, осећа и хоће оно што верује да треба да мисли, осећа и хоће”. (Фром, 1978: 217). Да ли ће се појединац задржати на поданичком нивоу, у свету политичког резоновања, зависиће од друштвених услова или политичке културе у којој живи и социјализује се.

4. Социјализација у ауторитарној политичкој култури

4.1. О социјализацији уопште

Прва системска проучавања социјализације долазе из антропологије. Антрополози су први својим истраживањима показали да постоје значајне разлике у понашању људи припадника различитих друштава и култура. За објашњење ових разлика, налазе да је узрок у томе што се у различитим културама постављају различити захтеви за понашање. Механизме којима се захтеви културе преносе на појединце, чланове одређене културе, означили су као процес социјализације, или кратко социјализацију. Као један од важних задатака антрополози су одредили проучавање утицаја културе на личност, а као најважнији моменат у том механизму означили су поступак подизања деце, карактеристичан за конкретну културу. С друге стране, социолози појам

³⁵ Истраживања вршена у америчком друштву указују на већу спремност жена да се конформирају политичким ставовима својих мужева него обратно.

социјализације користе за објашњење понашања припадника различитих друштвених група. Наиме, да би дошло до целисходног удруживања и да би се друштво одржало, потребно је обезбедити усвајање одговарајућих облика понашања чланова друштва или групе. Појавом социјализације социјолози објашњавају релативну стабилност друштвених односа. Како наводе, код људи се формира стање друштвене свести, или социјални карактер, који обезбеђује стабилност одређених друштвених односа. Затим, проблемом социјалне контроле, тј. формирања и обликовања осећања или жеља појединаца тако да буду усклађени са потребама групе – баве се психолошки оријентисани социолози. Зависност начина подизања деце од класне припадности и социјалне структуре и важност друштвених улога и усвајање понашања везаног за положаје који појединци заузимају у друштву и друштвеним групама – проблеми су којима се такође баве социјолози.

Као што се да приметити, проучавање процеса социјализације је предмет интересовања многих наука, те њихова знања морамо имати у виду када одређујемо појам политичке социјализације у политичкој култури. А чини се неопходним да објашњења нужно морају поћи од психолошких проучавања, јер проучавати социјализацију значи и утврдити зашто и како човек манифестује одређене облике понашања, како долази до одређених осећања, судова, мотива, ставова или црта личности.

У самом процесу социјализације можемо уочити две групе ефеката. Једним ефектом социјализације постиже се оспособљавање јединке за друштвени живот, он је првенствено предмет интересовања социолога и антрополога; други, осим поменутог ефекта, наглашава и важност социјализације за формирање личности, и он је првенствено предмет психолошких проучавања. Тако, имамо и две групе дефиниција чију ћемо оправданост кратко анализирати. Прва наглашава да социјализација обухвата стицање знања, мотива, вештина, и ставова који су потребни за извршавање садашњих и будућих улога појединаца у друштву. Представник оваквог схватања социјализације несумњиво је био и Ерих Фром, који је смисао социјализације видео увек и у томе да се код појединца створе потребе да чланови друштва теже да се одржава и развија постојећи друштвени систем. Треба рећи да су схватања социјализације дата из визуре првог ефекта социјализације преуска и да социјализацију поистовећују са појмом конформирања, а она то није. Наиме, резултат социјализације не мора бити усвајање свих облика понашања средине као сопствених облика

понашања. Кад то не би било тако, не би било ни интензивног развитка и напретка друштва, а свака социјализована јединка била би нужно и позитивна социјална јединка. Дакле, овде треба рећи да социјализација подразумева како просоцијално понашање, тако и она понашања која се у друштву осуђују и прогоне, јер су и оваква понашања резултат социјализације и социјалног учења, тј. социјализацијом остварена понашања. Можемо као још једно схватање навести и изједначавање појама социјализације са процесом којим чланови друштва усвајају облике понашања карактеристичне за културу којој припадају. Ово схватање односи се на понашање где појединац учи све моделе које треба да усвоји у одређеној култури у којој се они захтевају или сматрају пожељним. То су заправо прописи како се једе, одмара, опходи са другим људима, тумачи свет око себе, дакле, прописи и схватања одређене културе. И заиста, нема детета које би могло да се одупре деловању културе и културних норми и које би могло да не усвоји за одређену културу одговарајуће облике понашања. Тако, по речима Г. Олпорта, човек је затвореник културе у којој се подиже. Иако социјализација својим појмом, заиста, обухвата усвајање сасвим одређених облика понашања, неоправдано би било изједначити је са појмом културализације. Појам социјализације је шири појам и њиме се означава уопште процес настајања људског социјалног бића. Тако, важније је утврдити деловање појединих момената културе, деловање појединих од социјалних фактора, а не одређеног садржаја неке културе. На крају, као што је већ речено, социјализација не доводи до потпуног изједначавања људи, а чини се да појам културализације имплицира такво значење (Рот, 1983: 66–74). Како је наше излагање о појму социјализације у служби бољег разумевања самог процеса, а не његових различитих схватања, нећемо се на њима превише задржавати. Улога социјализације за људску јединку, сирову биолошку материју, од огромног је значаја; заправо, без те улоге друштва човек не може постати и опстати, у најбољем случају био би биће на пола пута од животиње до човека. Тако, Т. Парсонс је долазак сваке нове генерације сликовито означио као понављање најезде варвара. Но, без обзира на њен значај, није изграђена целовита теорија социјализације; теоријска уопштавања по правилу се ограничавају на објашњење процеса социјалног учења путем кога се остварује социјализација. Затим, теоријски нису до сада довољно размотрене улоге разних варијабли које утичу на процес социјализације, тј. улога социјалних агенса, нити су у довољној мери разрађени ефекти социјализације. Наиме, много је писано о путевима и начинима остваривања процеса социјализације, док је сам процес, на који се она примарно односи, остао неухватљив, тј. измиче из руку истраживачима. Учења о

социјализацији уопште пренела су се и на подручје политичког живота и дала нове доприносе политикологији и политичкој психологији. Кратак преглед политичког учења даћемо под следећин насловом.

4.2. Политичка социјализација

Као што смо већ поменули, на теоријском и емпиријском плану сам процес социјализације, а тако је и са политичком социјализацијом, тек је начет. Зато су истраживачи примарно дали већи допринос опису садржаја политичких евалуација и видова понашања, премда се у новијим истраживањима могу наћи обриси и самог облика политичког учења. Нас на овом месту занимају само модели учења који би могли бити важни за ауторитарну политичку културу; уз ту ограду, ван нашег рада остаће остали механизми стицања и преношења политичке културе.

Према природи садржаја који се преноси, односно учи, може се направити дистинкција између специфично политичког садржаја и оних оријентација које нису у основи политичке али су политички релевантне. Ову разлику правили су Алмонд и Верба (1963), те су издвајали манифестну и латентну политичку социјализацију. Манифестна социјализација односи се на експлицитно преношење информација, вредновања или осећања која се односе на политички систем и она се, најчешће, одиграва посредством формалног учења у школи или сличним установама, односно посредством специфичног политичког искуства. С друге стране, знатно раније, појединац улази у процес латентне социјализације током кога се преносе информације, вредновања или осећања у односу на неки општији социјални систем, нпр. породица; ове оријентације, затим, утичу на одговарајући однос према политичком систему. По мишљењу самих аутора, већи део политичког учења је латентан. Тако, нови или будући припадници политичког система развијају своје политичке оријентације у неполитичкој атмосфери, а затим их само преносе на област политичког живота. Алмонд и Верба, заправо, оваквом поделом подразумевају подударност културе и структуре, односно подударње друштвених и специфичних политичких вредности (Almond & Verba, 1963: 242). У ауторитарној политичкој култури, видели смо, ово је често случај.

Слична је подела других аутора (Даусон и Превит) – на индиректне и директне облике политичке социјализације. Код индиректних најпре имамо генералне

диспозиције у односу на ауторитет, моћ, организацију друштвеног живота, начине доношења одлука и др., да би се, знатно касније, усмериле на специфичне политичке објекте. Директна политичка социјализација односи се на процес у коме су садржаји пренесених или усвојених оријентација специфично политички (преношење готових политичких становишта).

Следећа подела учињена је на основу облика социјализације са појединим агенсима (преносиоцима садржаја) социјализације. Робер Сигал следи овај критеријум поделе, те разликује: учење које се одиграва узгредо, без знања самог појединца; и оно које је производ смишљеног и свесног поучавања. Тако, аутор износи мишљење да учење које се одиграва узгредно има трајнији ефекат на усвајање политичких оријентација и праксе, оно обухвата општије представе и евалуације које постају инхерентне појединчевом односу према социјалном свету. Док друга група политичког учења, смишљена индоктринација, може имати формални и неформални облик (подучавање од стране родитеља о предностима политичког система, идеолошког програма, ауторитету и сл.). Ова подела је учињена с обзиром на намеру агенаса социјализације да преносе политичке садржаје (Благојевић, 2008: 234).

Темељнији покушај разграничења неколико различитих врста социјалног учења који су укључени у процес политизације дали су Хес и Торнај. Они су издвојили четири модела за које су сматрали да на различите начине описују усвајање, односно промену политичких ставова. Наводе *акумулациони модел*, који подразумева стицање политичке културе обједињавањем знања, ставова и политичких вредности у јединственом и временски извесном периоду. Овај модел има своју примену у фази ране социјализације усвајањем примарне везаности за заједницу, информација, политичке историје и нормативног система. Према овом моделу, између ставова и информација које се усвајају не мора да постоји никаква логичка веза да би постојала усклађеност. Акумилациони модел не предвиђа одређени развојни след, дете у сваком узрасту може да усвоји било коју политичку оријентацију или облик понашања, под условом да их агенси социјализације прикажу једноставно и разумљиво. Из тога се може закључити да ако се политичка становишта може усвојити у било ком узрасту, онда ће рано усвојене емоционалне реакције у односу на политички систем, режим, имати трајан и пресудан утицај на политичко понашање у зрелом добу. Сликовито, Хес и Торнај наводе да деца која немају поверења у полицију могу бити подједнако приправна да усвоје становиште о правичности закона, или уверење да судство у

земљи добро функционише, као и она која испољавају у овом погледу далеко веће поверење. Сматра се да управо на овакав начин будући грађани стичу политичке информације и усвајају позитивне ставове према политичком систему. Многи аутори који системски приступају изучавању политичке социјализације у овом моделу заправо виде начин остваривања дифузне подршке, која је распрострањена и дубоко укореењена и подразумева безусловно поверење и лојалност, које чланови политичког система усмеравају на различите димензије система, као циљеве по себи (Чорбић и Ковачевић, 2014: 143). Питања трансформација и коренитих промена нису погодна за овај модел учења. Други модел који наводе аутори је *модел преноса интерперсоналних односа (интерперсонални трансфер)*; огледа се у томе да дете своја искуства, интеракције и др., стечене у ширем социјалном амбијенту (породица, учитељ, вршњаци) – касније преноси и на политички структуриране односе. Породица као тотална средина има готово монополски приступ детету у добу када оно стиче прве информације о људима и друштву. Будићи да традиционална породица подражава постојеће друштвене односе, у ауторитарној држави дете може лако да успостави емоционални однос према политичком ауторитету – вођи добротинитељу. То би заправо био пренос виђења сопственог оца или идеалне очинске фигуре у датој култури. На сличан начин успоставља се однос према политичкој моћи, поштовању закона и одлучивању. Трансфер емоција на политичку сферу доводи до мишљења која се стварају без довољно информација, и то ничим другим него откривањем сличности и повезивањем онога што је непознато са објектима и особама који су познати. Поред породице, неполитички агенс је и школа; навешћемо пример тог агенса који може бити чест када је реч о социјализацију у ауторитарном друштву. Наиме, политичком индоктринацијом школа постаје институција за владање и увежбавање покоравања, а тзв. идеолошка истина постаје садржај учења који обезбеђује правоверност политократске структуре моћи. „Политичке вредности које се проучавају су једнозначне, догматске истине које се никада не проблематизују. Једноумље науке и школе – каже Светомир Бојанин – опире се провери *вечних истина*, јер се провером пробија обруч онога што се сматра једном за свагда датим.” Тако се у ауторитарном друштву на децу и младе преноси („шегртује” (Јужнич, 1973)) ненаучни, односно ваннаучни садржај, који се касније користи у специфичном политичком контексту. „Ауторитарно-идеолошки концепт истине који се уграђује у наставне садржаје је ефикасан инструмент тоталитарне

контроле учења, мишљења и понашања као основе будуће искључиво поданичке улоге човека без грађанског политичког субјективитета” (Чорбић и Коваћевић, 2014)³⁶. *Модел идентификације* представља учење на основу подражавања неког модела, најчешће одрасле особе која је за дете значајна. Овакво преношење политичких ставова је ненамерно, тј. без постојања свесне намере да се другом усаде ставови. Дете овако може усвојити мале сегменте понашања, *имитацијом*, или пак сложене целине политичких оријентација и стила мишљења које су релативно трајне и далекосежне (*идентификацијом*). Ставови које има нека друга, блиска особа директно се имитирају, те степен информисаности нема великог значаја. Овим моделом може се објаснити стицање преференција према некој политичкој партији или политичком кандидату, када деца усвајају готова становишта особа, најчешће родитеља, без довољно размишљања. Тако, идентификацијом обликује се политичко Ја неке особе према облику некога ко је прихваћен за модел. Појам идентификације приви је увео Фројд; без намере да то детаљније излажемо, рецимо само основно: он је правио дистинкцију на дефанзивну и развојну идентификацију (коју назива анаклитичком³⁷). Прву врсту идентификације повезује са разрешењем едиповог комплекса. Дете које због својих непријатељских осећања према оцу доживљава страх од кастрације и освете, а истовремено оцу и завиди због љубави мајке према оцу, ослобађа се своје конфликтне ситуације на тај начин што се поистовећује са оцем. Дете увиђајући да оца не може да победи нити са њим да се такмичи, непријатељство према њему замењује идентификацијом са њим. До такве идентификације долази из страха од казне, из страха да модел не испољи агресивност, па зато такву идентификацију називамо агресивном. Затим, Вајтинг говори да идентификација са моделом иде уз жељу да се има положај модела, у зависти што се нема исти статус који има модел. Дете уочава да нека особа има контролу над стварима које оно жели и да би му та контрола омогућила да добије оно што жели оно јој завиди и настоји да је подражава. Тако, можемо помислити да то више не мора бити родитељ, нити љубав родитеља, већ и остали агенси, а у складу са тим, и политички. Што више завиди некој особи на њеном положају, то ће више дете настојати да се понаша као та особа. Слично томе, Каган (1958) наглаша жељу да се имају карактеристике које би дете желело да су његове.

³⁶ Овде се школско учење односи на учење политичких садржаја, у оквиру многих школских предмета, у смислу усвајања научних знања о политичкој стварности, али их ауторитарни реживи злоупотребљавају, односно искоришћавају.

³⁷ Анаклитичка идентификација, по Фројду, односи се на социјализацију женске деце (нема едиповог комплекса), која се идентификује у тежњи да задрже и обезбеде мајчину помоћ и подршку.

Идентификација не иде толико из страха колико од жеље да се остваре циљеви, истиче исти аутор. Истраживања су показала и сличну идентификацију код деце која не показују успех у учењу. Наиме, сваки пут кад ученика учитељ прозове да одговара, дете изводи гримасе које изазивају смех код осталих ученика. У току анализе утврђено је да су те гримасе у ствари подражавање љутилог израза наставника, те их дете чини ненамерно и увек када се плаши да ће њиме наставник бити незадовољан; управо их и чини како би ублажило агресивност наставника према њему. Сличане примере налазимо и у понашању затвореника у концентracионим логорима током Другог светског рата. Наиме, затвореници који су страховито мучени и малтретирани од стражара, подражавају многе облике понашања стражара, као да су прихватили вредности које су вредности њихових мучитеља (показују агресивно понашање према другим затвореницима, речник им је сличан и др.) (Рот, 1983: 87). Колико су овакви примери опште теорије идентификације блиски учењу политичких ставова није до краја јасно, будући да су емпиријска истраживања процесâ идентификације доста тешка. Али, свакако, модел идентификације има своју примену и у учењу у оквиру ауторитарног друштва, како у породици, школи, на радном месту, тако и у политичким партијама, он је у ствари основ ауторитарног синдрома, о којем је већ било речи. Четврти модел који описије усвајање политичких ставова који наводе Хес и Торнај је *когнитивно-развојни модел*, а он полази од претпоставке да је дететово поимање политичког света скопчано са постојећим обликом и нивоом развијености когнитивних структура. Дакле, овај модел претпоставља да је за усвајање одређеног политичког појма потребно да дете достигне одговарајући развојни ниво. Наиме, политичко учење скопчано је са стадијумима когнитивног развоја, односно то је прелаз од конкретног ка апстрактном, егоцентричног ка реципрочном поимању друштвених односа.

Већ смо скренули пажњу да се многе од ових подела нису дотакле самог процеса социјализације, заправо он се више описује него што се објашњава. Треба напоменути да није могуће прихватити постојање једног јединог облика учења као принципа за објашњења процеса социјализације. Тако, поменимо и значајну улогу учења условљавањем, које може бити погодно за тумачење политичког учења. Наиме, дете одустаје од непожељног реаговања да се на њега не би реаговало казном, укором и сл. Због тога се уз свако непожељно понашање код детета јавља и осећање непријатности изазвано казном. После извесног времена и помисао на реализацију непожељног понашања изазива реакцију аутономног нервног система коју прати осећање

непријатности. Узрок уздржавања од непожељног понашања, како сматра Ајзенк, не огледа се у томе што дете постиже нешто што жели и што му доноси награду, напротив – управо би остваривање друштвено непожељне реакције за дете представљало непосредно задовољство, него је узрок уздржавања асоцијацијом успостављена веза између аутономне реакције која изазива непријатност и непожељног понашања. Тако, по Ајзенку, и формирање моралне свести и моралног понашања могу се објаснити оваквим условљавањем. По њему, морална свест, или савест, није ништа друго него принципом класичног условљавања формиран условни рефлекс. Тако би се могао формирати унутрашњи регулатор понашања (унутрашњи полицајац, по речима аутора) који називамо моралном свешћу или савешћу (Рот, 1983: 76–79; Благојевић, 2007: 241).

Затим, теоријама учења по моделу може се објаснити развој емоционалних, агресивних реакција појединца према групама људи које никада нису биле директно довођене у везу са неким позитивним или негативним резултатима у његовом искуству. Заправо, аутори који су били заинтересовани за динамику овог процеса настојали су да развој идеолошког мишљења ставе у релацију са когнитивним и моралним развојем. О томе смо кратко говорили у ранијем излагању, где је напоменуто да морално резонување из стања хетерономије не мора никада прећи у стање аутономије. Дакле, преузимају се готови ставови, како би се оправдала очекивања породице, групе, режима.

На овом месту ми нисмо имали за циљ да уђемо у суштину процеса социјализације, већ да укажемо на нешто што сматрамо важним, а то је да потчињавање није урођена тенденција код људи, већ постоји амбијент да се потчињавање постигне.

4.3. Друштво и ауторитет

У ауторитарном друштву бројни су поступци којима се актуализирају различите потребе и различити мотиви људи. Наиме, појединац се доводи у такву ситуацију у којој је све подешено да се неприхватање ауторитарних захтева учини тешким. Појединац би могао да одбије неки захтев, али би то за њега изазвало велике тешкоће јер је створена навика да се у сличној ситуацији потчини захтеву, као и став да је пожељно да се прихвати захтев ауторитета. Појединац се осећа обавезним, због улоге коју је научио, да учини оно што се од њега очекује. Други начин покоравања је социјални притисак, мада људи ипак понекад одбијају да учине оно што се од њих

захтева употребом притиска. Истраживачи ове појаве, тј. реаговања у супротности са захтевом, говоре о појави реактанције, привидног отпора, у тежњи људи да задрже слободу своје акције. Притисак се, наиме, чини као нешто што угрожава слободу, те људи своју слободу чувају на тај начин што одбијају да прихвате захтев или што учине нешто супротно захтеву. Тако, да би се потчињавање захтеву успешно постигло, пожељније је црпети га из унутрашњих психолошких фактора. Увиђајући то, ауторитет поклања пажњу, те бива оцењен као добронамеран, који ће помоћи, и онда се много више спремности показује да се поступи по захтеву. С разлогом, исто, најпре се развија спремност особа да прихвате неки мањи захтев, с тим да се после изнесе већи (*стопа по стопу*). Затим, примењује се и коришћење *осећаја кривице*, који се или намерно изазива или за који је утврђено да постоји. Онда, прихватањем мањег захтева мења се слика о самом себи, те појединац на себе гледа као на лице које је постало активно у друштвеном животу. То га после чини мање отпорним да сличне захтеве прихвати у будућности, и чак и када оне представљају веће и значајније ангажовање.

У наставку овог наслова осрнућемо се на ауторитарност на Балкану, која представља праву особеност у истраживачком смислу. Она се с једне стране приписује наслеђу политичке културе која се формирала у оквиру комунистичког система, а са друге стране и сујети по речима неких аутора.³⁸ Као и у случају осталих замаља бившег социјализма, када је о Србији реч, управо се доминација наслеђене недемократске културе истиче као највећа препрека стабилизацији демократског друштва (Димитријевић, 2004; Голубовић, 1988; Подунавац, 2001). Да заиста није реч о демократским државама, мада не и чисто аутократским, откривамо на примеру транзиције. Наиме, транзициона политичка друштва показују да нормативно-институционална поставка није довољна да би политички систем био демократски, будући да иза системског формализма постоје недемократски политички односи, наслеђени

³⁸ За разлику од класичне западне ауторитарности, која је утемељена на осећају кривице, балканска је утемељена на сујети. Тако, имамо непоштовање другог и правила (уживање да се правила крше), што иде од уображене слике о себи, а на тај начин овај тип личности брани властиту слику о себи, како не би себе мрзела, јер у бити постоји непоштовање себе самог. Да би сачувала себе од те последице постаје поносита, а зато и сујетно осетљива по питању својих вредности у сопственим и туђим очима. Разумно преиспитивање сопствених поступака и сусрет са сопственом неиспуњеном одговорношћу довела би до нежељеног стреса, па зато, да би ту последицу избегла, да не би преузела одговорност, тражи дежурне кривце на које се пребацује одговорност за постојеће проблеме, а ти кривци се налазе у идеолошким, националним и другим непријатељима. Механизмом пројекције непријатељу се пребацује сопствена слабост, што изазива психолошку сатисфакцију сопствене неодговорне савести. Не гледа се какав си, већ за кога си. Када би се гледало какав је ко, а не за кога је, онда би се таквим критеријумом осудили сопствени лоши мотиви, који, за разлику од нацистичке ауторитарности, нису скривени и потиснути, итд. (Богдановић, Обрадовић, Ћук Јовановић, 2004).

садржаји, који нису у сагласности са новим типом државе и политике који би требало постићи. Транзиција није само институционална промена, већ је и неопходна промена структуре друштва. Разлика између институционалног утемељења и стварне делотворности институција произилази из деловања неформалних правила и односа које одређује политичка култура друштва (ауторитарна политичка култура представља опасност за стабилност демократских установа). Кодификоване норме и вредности би морале бити прихваћене и практиковане од стране политичких субјеката друштва (Чорбић и Ковачевић, 2014: 98). Политика се везује за политичке личности, а јавља се и недемократски образац доношења и спровођења одлука, затим нетолеранција према демократско-либералним облицима, разликама и грађанским правима и слободама, опредељење за аутократско руковођење и доношење одлука насупрот демократском модела одлучивања, „аркански” принципи и пракса владања насупрот јавности.

Због ауторитарне свести, политика код нас има погрешну функцију. Стално је присутна тенденција да се од политичара тражи немогуће, тако да појединац од државе тражи оно што сам не може да пружи својој заједници. На овај начин појединац се одриче сопствене одговорности и пребацује је на систем и политичаре.

Када се већина људи понаша неодговорно, долази до формирања тоталитарног режима, зато што људи траже ауторитет који ће на себе преузети одговорност да народу обезбеди сигурност.³⁹

Примена принципа демократије на нашем подручју где људе одликује колективно неодговорно понашање резултује порастом међусобних сукоба јер су људи навикли да неко други мисли уместо њих и преузме контролу над њима уместо да сами контролишу себе.

Одсуство тоталитаризма доводи до пораста сукоба и криминала, који тоталитарним лидерима даје изговор за неопходност тоталитарне власти. Тоталитарна власт, да би оправдала своје поступке, тражи подршку цркве, а црква,⁴⁰ са друге стране, да би надокнадила недостатак свог моралног ауторитета над народом, тражи ослонац у државној власти (Богдановић et al., 2004). То је створило особени тип личности –

³⁹ Ауторитарна политичка култура мрзи различитог појединца. Заправо она подразумева и антиинтелектуализам, односно нетрпељивост према интелектуалцима, од стране народа, који би знањем хтели обликовати друштво. Насупрот овоме, ауторитарна политичка култура подразумева ослањање на знање вође и традиционално деловање народа, тј. масе.

⁴⁰ Религијски утицај на политичку културу један је од чинилаца ауторитаризма.

несамосталног појединца, навикнутог да се у решавању својих егистенцијалних питања ослања на државу, а не на властите снаге и на тај начин лишеног смисла за иницијативу и преузимање ризика који су скопчани са отвореним друштвом и тржишном привредом (Благојевић, 1998: 98). Рушење таквог система, без уклањања његових темеља, који се огледају у погрешним принципима мишљења и понашања самих људи, не би представљало трајно решење проблема.

Посматрајући резултате истраживања спроведених на тему ауторитарности, може се доћи до следећих закључака. Што су испитаници старији, то више показују особину ауторитарности, што се може објаснити трима различитим узроцима.⁴¹ Прво, старост карактерише повећана ригидност и потреба да се престиж и ауторитет заснива управо на њиховој старости. Друго, имајући у виду да су старији испитаници по правилу нижег нивоа образовања, можемо поставити питање да ли се у овом случају ради о утицају старосне доби на ауторитет или пак о утицају степена образовања. Треће, зависно од старосне доби, испитаници су били изложени разним утицајима, тако да су своју личност формирали у складу са очекивањима социјалне средине и вредностима одређеног времена.

На основу свега наведеног, може се закључити да су старосна доб и степен образовања повезани са ауторитарношћу, с тим што је утицај образовања много значајнији. Тако, нпр. већи степен ауторитарности показују домаћице, дакле особе које су у просеку нижег образовања и које су, у својој породици, зависне од свог супруга. Такође, висок степен ауторитарности показују пензионери и особе које су изразито старе. С друге стране, најнижи степен ауторитарности показују младе особе на школовању. Оно што изненађује јесте да низак степен ауторитарности показују припадници војске и полиције, што свакако није у складу са очекивањима, имајући у виду специфичност занимања којим се баве (Шибер, 1998: 205).

Ауторитарна политичка култура се ослања на традиционализам и ауторитарност. Основне карактеристике ауторитарне политичке културе су: затвореност, искључивост, затворени начин комуницирања, нетрпељивост према друкчијем, осветољубивост,

⁴¹ Сматра се да вредности сваке генерације превасходно теже да одсликају социјалне, политичке, економске услове који су преовлађивали у периоду њиховог детињства. То даље имплицира постојање значајних разлика међу генерацијским групама, те да се преовлађујућа политичка уверења коренито мењају тек процесом смене генерација; па и онда када до промене дође, она се најпре испољава међу млађим генерацијама.

политика пријатеља и непријатеља, претње и употреба насиља.⁴² Ауторитарна политика искључује могућност избора вредности; она злоупотребљава универзалне вредности и користи их у парцијалне тј. појединачне сврхе, руководећи на тај начин постављеним циљевима (Чупић, 2002).

Истражујући ауторитарност на простору бивше Југославије, Иван Шибер (Шибер, 1989) дошао је до следећих закључака: ауторитарност се у југословенским условима појављује као саставни део егалитарно-елитистичке оријентације; ауторитарне особине су повезане са етноцентризмом и социјалним дистанцирањем; ауторитарност је повезана са некритичношћу према појединим идејним оријентацијама; изразита присутност ауторитарности представља реалну претпоставку наметања различитих утицаја, нарочито у ситуацијама друштвених превирања, несигурности и конфликта.

Међутим, ипак, реч је о мешавини политичких култура чија се ауторитарност огледа у безброју свакодневних случајева. Бројне студије показују да се наш менталитет мења спорије него спољне околности. Навика да се понаша по старим обрасцима може се уочити код свакодневних безначајних реаговања на извесне појаве, па све до одлучивања о питањима од којих зависе крупне ствари. Међуим, много је озбиљнији утицај ауторитарне политичке културе у политичким односима, кад се јавља наступање са позиције јачег.

4.4. Ауторитет и политички систем

Друштвени систем се састоји од различитих подсистема као што су: политички, економски, правни, културни, религијски, породично-сроднички, војни и др. Историја међусобних односа ових подсистема је различита. У средњем веку доминирао је религијски, у либералном капитализму економски, а данас политички систем доминантно превладава друге друштвене системе. Неравнотежа међу друштвеним

⁴² Истраживања која је спровео Центар за права детета, Коалиција за мониторинг права детета Save the Children у мају 2012. године у десет градова у Србији, у узорку од 1358 деце узраста од 12 до 18 година показала су нетрпељивост, нетолерантност, искључивост и недемократичност испољену према: особама друкчије сексуалне оријентације (36%); на другом месту били су атеисти (23%); припадници других националности (21,8%); ХИВ позитивне особе (19%); одлични ученици (18,9%); затим су негативно оцењени мушкарци који нису навијачи, затим они који мисле другачије од већине и др.

Слична истраживања рађена у Хрватској почетком 2012. године од стране Института за друштвена истраживања и фондације Fridrich Ebert (у узорку од 1500 испитаника, узраста од 14 до 27 г.) показала су висок ниво нетрпељивости и нетолеранције према Србима (само 7% би их желело за брачног друга, а 15% за свог комшију); према Ромима (70% им не би дозволило да живе у Хрватској); према хомосексуалцима (40% их не би желело за комшију); затим према Албанцима и др.

подсистемима, а посебно доминација једног, данас политичког подсистема, производи ауторитарно-тоталитарно стање свести и праксе, или другачије речено: „увек када се један поредак социјалне структуре *наметне* осталима, онда то обично значи да он намеће и своју визију света, своје законе и норме понашања, своје циљеве, своју терминологију, свој систем вредности и *своје критеријуме истине*” (Шушњић, 1989). Тоталитарна хегемонија политичког система доприноси неравнотежи између подсистема, у корист политичког, а на штету осталих (према: Чорбић и Ковачевић, 2014).

Ауторитативна нота политичког система испољава се, с једне стране, бескомпромисном обавезношћу њених одлука, а са друге стране, актуализацијом осталих сфера друштвеног живота, како оних ближих систему, тако и вансистемских области које постају оквир политичког протезања моћи и власти, а све са циљем усмеравања понашања и моделирања истог. Поставља се питање – зашто људи прихватају одлуке политичког система које им не иду у прилог или су чак супротне њиховим интересима; реч је заправо о *природном* понашању за поданички менталитет, односно ауторитарну политичку културу. С друге стране, у партиципативној култури појединцу се оставља простор за самостално стицање политичких знања и искустава и тиме за аутономно креирање сопствених опредељења, иницијатива и одлука (Вујадиновић, 2009).

Као што је већ раније речено, однос према систему у ауторитарној култури је пасиван. Режим се може волети или не, али се проналажење решења не види у систематизованим захтевима друштва према власти и претварању тих захтева у службену политику, већ често у тражењу новог вође, односно у замени једног ауторитета другим. Подршка се испољава у веома широком распону од директног испољавања патриотизма и лојалности до посредне подршке у облику редовног плаћања пореза, повећаног изласка на изборе, активног укључивања грађана у политички живот, исказивања високог поверења или неповерења у институције. С правом, Д. Пантић истиче да су за политичку културу посебно важне вредности које потичу од институција, али и оне које потичу од индивидуа (Пантић, 1998: 232).

Будући да је о ауторитету и политичком систему у раду већ било речи, на овом месту, опет, осврнимо се на неке елементе нашег политичког система. Особеност наше политичке културе, или системска сложеност, према једном опису, обухвата следеће

најопштије карактеристике: поданички однос према носиоцима власти и патерналистички однос између појединца и државе; доминацију колективитета (наспрам индивидуалног), из које следи популизам као превасходни метод учествовања у јавном и политичком животу и плебисцитарност као манир у доношењу политичких одлука; слабу информисаност о стварним политичким потезима, услед контроле медија и раширене цензуре, што се одражава на степен социјалне и политичке критичности; висок ниво неповерења грађана у демократске институције система, из чега проистиче слабо развијено осећање политичке компетентности и ефикасности; превасходну идентификацију са локалном заједницом (парохијална припадност), што је повезано са осећањем неповерења према *туђима*, посебно странцима (са ксенофобијом), односно са нетолеранцијом са другим и другачијег (Благојевић, 1998: 97). Распрострањена је и дубоко укореена дифузна подршка⁴³ према различитим димензијама политичког система. Она своју делотворност изказује нарочито у време *тежких одлука*, а политички систем увек јој прибегава као крајњем ослоњу своје легитимности. Зато је режим користи као тзв. *резервну подршку*, јер омогућава опстанак политичког поретка и у кризним временима и помаже члановима политичке заједнице да толеришу и оне учинке владавине који су супротстављени њиховим интересима и потребама. Дифузна подршка је делотворна упркос незадовољству према лошим резултатима политичке власти (Чорбић и Ковачевић, 2014).

Настанак партијске државе још један је од кључних проблема. Партије су од самог настанка биле више од политичке организације, постале су социјалне категорије које су омогућавале напредовање у друштву. Како су друштвене позиције и власничка структура стечене захваљујући партијама, одбрана власти постала је и одбрана имовине, па и саме егзистенције, што посебно доприноси политичким обрачунима. Нема одговорности за ове поступке јер је однос са режимом усмерена на основне и примарне идентификације према заједничким симболима државе и политичког система и има претежно емоционални карактер.

⁴³ *Специфична подршка*, с друге стране, условљена је врста подршке, која расте или опада у зависности од успеха или неуспеха институција да би задовољила очекивања. Она је усмерена на политичку власт, а односи се на задовољство, односно незадовољство активностима, тј. управљачким капацитетом институција политичког система. Специфична подршка претпоставља постојање делотворности и одговорности власти у односу на друштво и карактеристична је за партиципативне културе.

Да би наша политичка култура била развијена, демократска, политичка култура отвореног друштва, треба да задовољи, према Чупићу (2002), следеће елементе:

1. подизање нивоа опште културе грађана;
2. прихватање универзалних вредности као мерила и оријентира;
3. формирање и поштовање личности – васпитање и образовање за аутономну личност, а не за поданика;
4. поштовање и гарантовање индивидуалних и колективних права;
5. поверење између грађана и поверење између власти и грађана;
6. јавни дух и јавност;
7. одговорност учесника у власти за изговорену јавну реч и одговорност пред сопственом савешћу.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

С циљем да сагледамо услове који претходе и одређују политичко понашање у ауторитарном друштву, као и зависност у међуделовању политичког система и политичких субјеката у ауторитарној култури, можемо доћи до следећих сазнања.

Култура је специфично свесно човеково понашање. То су сва значења понашања, сви циљеви које човек поставља и остварује својим понашањем, све духовне творевине човека које утичу на његово понашање. Нема ниједног понашања човека које није културно детерминисано, па чак и чисто *природна* понашања човек је прерадио, уневши у њих културу. О култури се може говорити на универзалном, светском плану али и на индивидуалном. Оно што смо спознали је да, без обзира на различитости личних култура, постоји на нивоу колектива нешто заједнично, постоји неки социјални карактер, менталитет који разликује друштво у ужем смислу од осталих друштава. Када смо дали општу дефиницију културе, закључили смо да су сва понашања човека културна, те и политичко понашање као слободна делатност људи у друштву, где људи себи слободно постављају циљеве ради задовољења друштвених потреба. Питање које смо, затим, себи поставили, да бисмо добили најшире схватање политичке културе је – који је то чинилац који делује на мање или веће учешће појединаца у тој слободној делатности, тј. политици. То је култура, дакле понашање које је слободно; одређено је културом којој појединац припада, и управо је култура та која одређује опсег његовог деловања. Семантичко-логичка анализа појмова *култура* и *политика* била нам је неопходно да би смо спознали утицај културе на политичко понашање у ауторитарном режиму. Затим, када смо говорили о политичкој култури видели смо да индивидуалне оријентације и ставови припадника друштвене заједнице утичу једна на другу, и да у већини ставова преовлађује једна или друга компонента, моделирајући политичко понашање. Дакле, политичка култура се односи на специфичне политичке оријентације и ставове о политичком систему и разним његовим деловима, као и на ставове о улози појединца у систему. С обзиром на ову констатацију, дали смо типологију политичке културе, следећи дело Алмонда и Вербе.

Одредивши ауторитарну политичку културу као тип поданичке политичке културе, која је тесно повезана са схватањем појма ауторитета у њој, закључили смо да ауторитарној политичкој култури одговара схватање ауторитета у смислу власти. Са тим сазнањем разрадили смо појаву ауторитарности, која се са личног нивоа преноси

на институције и јавну власт, те чини да и оне буду ауторитарне. Такав случај када лични ауторитет прерасте у ауторитет институција, тј. натурање ауторитета принудом, назвали смо ауторитаризмом. Будући да лични ауторитет унет у институције чини да и оне буду ауторитарне, закључујемо да се таква појава преноси и на остале подсистеме у којима, такође, влада ауторитарни систем односа. Сазнавши да поједине друштвене улоге нису одвојене од оних који их врше, закључујемо да се у ауторитарним системима не прави одвајање између органа и тела власти са једне стране, и конкретних властодржаца, са друге стране. Таква подударност усмерила нас је да увидимо тенденцију, која постоји у ауторитарним системима – да се ове две ствари помешају у корист властодржаца, из чега закључујемо да се манипулише тиме, како би се створио утисак да би уклањањем властодржца наступило безвлашће, и да су они незамењиви.

Са идејом да упоредимо демократски (партиципацијски) и ауторитарни систем, заправо желећи да одговоримо на питање зашто људи прихватају захтеве ауторитарног система који им не иду у прилог или су супротни њиховим интересима, када би се гледало из визуре демократског система – дошли смо до закључка да је ипак реч о неким унутрашњим особинама које нису својствене за партиципацијску културу, а имамо их код ауторитарне. Одговор на питање зашто се послушност и покорност према систему појављује као нормалан, *природан* образац односа и погледа на свет – нашли смо у култури, којој смо дали апсолутни примат у формирању садашњих и будућих индивидуа. Чињеницу да се без културе и друштва у целини не може постати ни опстати као човек навело нас је да узроке ауторитарних образаца и односа припишемо култури која усађује такве обрасце понашања. Механизме којима се захтеви културе преносе на појединце означили смо као социјализацију. Дакле, за човека ауторитарних сватања и склоности ауторитарна политичка култура је *природно станиште* које се одсликава као затворено друштво и пасиван однос према систему.

Ова сазнања даље су нас навела на закључак да се појави ауторитарности може прићи са најмање два аспекта, тј. психолошког испитивања ауторитарне црте личности, и ширег испитивања у смислу сагледавања ауторитарности као режима. Тако, да би се ушло у душу ауторитаризму као појави, неопходно је сагледати објективни и субјективни аспект политичке културе, која је ствара, уз неопходно интердисциплинарно изучавање. Сагледавши многе теоријске поставке и истраживања која су рађена на тему ауторитарности, дошли смо до сазнања које сматрамо важним.

Наиме, закључили смо да се ауторитарност и покорност као црта личности појављују истовремено. Заправо, појединци показују поданички однос према носиоцима власти, али и сами се понашају ауторитарно у неформалним друштвеним групама и односима. Стога смо закључили да говорити о ауторитарној особини значи и истовремено говорити о поданичкој тенденцији. У светлу политичких односа то значи да ће појединац преваходно испољавати ауторитарност или покорност у зависности од хијерархије коју заузима у ауторитарном систему.

Закључили смо да постоје различити механизми учења и преношења политичких ставова, али најважнији су они „латентни”, прикривени, код којих нема директне намере да се научи пасивно-поданички однос према ауторитету власти. Закључак смо градили не само на томе што мислимо да је ређа појава директног преношења политичких ставова, већ имајући у виду и одређене психолошке поставке које прихватамо. Наиме, наметање ставова и притисак да се они усвоје или по њима поступи понекад изазива појаву одбијања таквих захтева или чињење супротног (реч је о појави реактанције, са циљем заджавања слободе). Затим, најраније стечене особине ауторитарности и покорности у исто време показују стабилност и релативну отпорност у каснијој социјализацији. Ипак, не треба изгубити из вида и остале агенсе као што су школа или радно место, чији је утицај велики, нарочито ако постоји поклапање тамо стечених ставова и оних стечених у породици. Промотривши потоње односе, дошли смо до закључка да се научене неполитичке улоге (у породици, школи, радном месту) у ауторитарном друштву често обликују тако да одговарају политичким улогама, које треба прихватити.

Осврнувши се на културу у нашој земљи, закључујемо да не постоји конгруентност културе према структури, односно институционална и нормативна поставка, која тежи да буде демократска, не одговара ауторитарном стању свести и поимању друштвених односа већине наших грађана. Корен ове појаве код нас пронађен је у наслеђу, које је било ауторитарно, и транзиционим променама у земљи. Потоње речено навело нас је на закључак да је наша политичка култура културна смеша, дакле – системски сложена култура, на размеђу од већински ауторитарне до демократске културе. Све то, а као типична одлика у промени политичке културе, чини је нестабилном и са честим жариштем сукобâ (са једне стране образовани и партиципативно оријентисани појединци, а са друге већинско необразовано становништво доводи до антагонизама у политичкој и друштвеној заједници). Сазнања која су у раду представљена говоре нам

о томе да поред нормативно-институционалне поставке одлучујућу важност имају *скривени фактори*, од којих зависи напредак државе. Те факторе препознајемо као политичку културу, што нас наводи на закључак да решење треба тражити у паралелном и постепеном мењању структуре и културе. Транзиционе промене у нашој земљи довеле су до формирања неких демократских институција и нормативних оквира; међутим, чини се да је реч о мртвом слову на папиру, будући да се испољава велико неповерење у институције, које се доживљавају као нереални, неосветљени и немогући путеви за остваривање захтева. Заправо, народ тражи институционалног вођу, државног вођу за решавање својих егистенцијалних питања, властите снаге чине се недовољним и немогућним, а на тај начин већина је лишена смисла за иницијативу и преузимање ризика који су скопчани са отвореним друштвом и тржишном привредом. Очито да је реч о култури која није способна да подржава демократски систем и шансе за успех система су мале. Култура се не може мењати преко ноћи, нарочито деловањем само из појединих подсистема у друштву. Дакле, демократија се не може свести на формалне институције без промене политичке културе, која се и јавља као основна јединица анализе и разлике отворених од затворених друштава. Можда би се тек могло закључити да је реч о балансирању ауторитарне културе – ка демократској. Овакви прелази, као што смо сазнали, никада не морају бити превазиђени, могу се дуго задржати у тој тачки (поткултура). Дискрепанца између културе и структуре мора се превазилазити постепено, не преко ноћи, већ корак по корак; тако – образац културне промене пратила би стална промена структуре. На крају, можемо из свега закључити да је корен нестабилности система последица ауторитарне политичке културе, која је доминантна.

Из наведених истраживачких и теоријских поставки дошли смо до сазнања да је ауторитарно понашање научено у оквиру ауторитарне културе, и да није реч о нечему урођеном, макар своје корене вукло из најранијег детињства. Односно, ауторитарна култура гаји и негује поданички однос према систему који се социјализацијом стиче и преноси. Изложена сазнања када би се разрадила, отворила би цео сплет односа који важи у друштвеном систему у целини. Чињеницу да политички систем данас превладава друге друштвене подсистеме (правни, економски и др.) сматрали смо важном. Тако, с правом бисмо могли закључити да и ауторитарни системи намећу свој систем односа и кроз законе, вредности, терминологију, те утичу на сплет политичких и неполитичких односа, што чини да и они наликују њему.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бешић, М. (2014). *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ : компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*, Београд: Факултет политичких наука, 256;
2. Благојевић, М. (2007). *У предворју политике*, Београд: Службени гласник;
3. Богдановић, М., Обрадовић, Д., Ђук Јовановић, Л. (2004). *Анализа великог феномена ауторитарности на Балкану, неуропсихијатријско одељење института „др. Лаза Лазаревић”*, Београд: Србија и Црна Гора;
4. Васовић, М. (1998). Политичка социјализација и промене политичке културе; у: Васовић, М. (ур.). *Фрагменти политичке културе*. Београд: Институт друштвених наука, 80-114;
5. Вујадиновић, Д. (2009). *Цивилно друштво и политичке институције – Србија у вртлогу промена*, Београд: Правни факултет универзитета у Београду;
6. Голубовић, З. (1988). *Криза идентитета савременог југословенског друштва: југословенски пут у социјализам виђен из различитих углова*. Београд: Филип Вишњић;
7. Данилевски, Н. (1994). *Русија и Европа*, Београд: Службени лист СРЈ, 104-015;
8. Димитријевић, Н. (2004). Србија као недовршена држава. у: Вујадиновић, Д., Вељак, Л., Гоати, В. & Павићевић, В. ур. 2004. *Између ауторитаризма и демократије. Цивилно друштво и политичка култура*. Београд: ЦЕДЕТ;
9. Ђурић, М. (1972). *Стихија савремености: друштвено-филозофска разматрања*, Београд: Српска књижевна задруга;
10. Јужнич, С. (1973). *Политичка култура*, Марибор: Заложба обзорја;
11. Клајн, И., Шипка, М. (2006). *Велики речник сраних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 679;
12. Лукић, Р. (1995). *Историја политичких и правних теорија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства;
13. Лукић, Р. (1992). *Систем филозофије права*, Београд, Савремена администрација;
14. Лукић, Р. (1974). *Основи социологије*, Београд: Научна књига;
15. Максимовић, Д. (2017). *Утицај религиозности на политичку партиципацију грађана Србије*, Београд; Факултет политичких наука, Универзитет у Београду;
16. Матић, М., Подунавац, М. (1997). *Политички систем*, Београд: Институт за политичке студије;
17. Матић, М., Подунавац, М. (1994). *Политички систем*, Београд: Институт за политичке студије;
18. Павићевић, В. (1974). *Основи етике*, Београд, Београдски издавачко-графички завод, 58-63;
19. Пантић, Д. (1998). Политичка култура и вредности. у: М. Васовић (ред.), *Фрагменти политичке културе* (стр. 38-79). Београд: Институт друштвених наука;
20. Подунавац, М. (2001). *Принцип грађанства и поредак политике*. Београд: Факултет политичких наука;
21. Подунавац, М. (1998). Политичка култура и политичке установе, у: Васовић, М., *Фрагменти политичке културе*, Београд: Институт друштвених наука, 13;
22. Рот, Н. (1983), *Основи социјалне психологије*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства;

23. Рот, Н., Хавелка, Н. (1973). *Национална везаност и вредности код средњошколске омладине*, Београд: Институт за психологију и Институт друштвених наука, 153;
24. Самарџић, С. (1993). *Политика, Енциклопедија политичке културе*, Београд: Савремена администрација, 872–883;
25. Српска академија наука и уметности (1981). *Речник српскохрватског књижевног и народног језика, књига XI (кукутка–маква)*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 12–13;
26. Становчић, В. (1993). Ауторитет и Ауторитаризам, *Енциклопедија политичке културе*, Београд: Савремена администрација 74–109;
27. Стевановић, Б. (2013). *Политичко-културне интерференције: огледи о политици и култури*, Ниш: Студентски културни центар, 11;
28. Годосијевић, Б. (2002). *Значење ауторитарности, улога агресивности, алијенације и анксиозности*, Педагошка стварност, vol. 49 no. 3–4, 252–274;
29. Требјешанин, Ж. (1983). *Фромове дихотомије*, Београд: Полит;
30. Хрњица, С. (2008). *Зрелост личности*, Београд: Завод за уџбенике, 235–240;
31. Чорбић, Д., Ковачевић, С. (2014). *Политички систем*, Ниш: Правни факултет Ниш;
32. Чупић, Ч. (2002). *Социологија : структура, култура, владавина*, Београд: Чигоја штампа;
33. Шибер, И. (1998). *Ауторитарна личност, политички свјетоназар и страначка преференција*, Политичка мисао, vol. XXXV, no. 4, 193–209;
34. Шибер, И. (1992). *Политичка култура и транзиција*, Политичка мисао, vol. XXIX, no. 3, 93–110;
35. Шибер, И. (1989). *Ауторитарна структура личности – критички приказ југословенских истраживања*, Политичка мисао, vol. XXVI, no. 1;
36. Almond, G. Verba, S. (2000). *Civilna kultura : politički stavovi i demokracija u pet zemalja*, Zagreb: Politička kultura;
37. Almond, G. Verba, S. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton: Princeton University Press;
38. Elkins, D. & Simeon, E. B. (1979). *A Cause in Search of Its Effect, or What Does Political Culture Explain?. Comparative Politics*, 11, 127–145;
39. Fromm, E. (1978). *Бекство од слободе*, Београд: Полит, 217;
40. Herskovic, M. (1971). *Kulturna antropologija*. *Kultura*, 12, 54–113;
41. Hofstede, G., McCrae, R. R. (2004). *Personality and culture revisited: Linking traits and dimensions of culture*. *Cross-Cultural Research*, 38, 52-88;
42. Kuzmanović, B. (1995). Authoritarianism. in: Lazić, M. (Ed.), *Society in Crisis: Yugoslavia in the early 90's* (pp. 161-186). Београд: Filip Višnjić;
43. Pye, L. W. (1972). Culture and Political Science: Problems in the evaluation of the concept of political culture, in: *Social Science Quarterly*, 53 (September) 2, 285–296;
44. Rosenbaum, W. (1975). *Political culture*. New York: Praeger Publishers;
45. Toynbee, A. (1947). *A Study of History, vol 1. Abridgment of volumes I-VI*, New York: Oxford University Press, 279;

САЖЕТАК

Политичко понашање треба схватити као део општег културног понашања, понашања које је одлучујуће детерминисано културом. Будући да култура најпрефињеније делује на моделирање друштвених односа и политичког понашања, спој ова два појма, односно политичка култура, неопходна је за разумевање свих друштвених и политичких процеса и односа. Нарочито имајући у виду да данас политички систем превладава над осталим подсистемима у друштву, односи који у њему важе и владају директно се читавају и кроз друге подсистеме. Такав је случај и са ауторитарним системом јер односи који у њему постоје читају се и кроз однос у породици, школи, односа међу вршњацима, на радном месту, као и кроз законе, медије и др.

Можемо разликовати парохилалну, поданичку и пртиципативну политичку културу. Следећи класичну поделу Алмонда и Вербе, ауторитарна политичка култура је у бити поданичка. Однос према ауторитету у оквиру ауторитарне политичке културе за последицу има ауторитет институција и власти. У ауторитарном систему поједине друштвене улоге нису одвојене од оних који их врше, те се не прави разлика између органа и тела власти са једне стране, и конкретних властодржаца, са друге стране. Том тенденцијом да се ове две ствари помешају у корист властодржаца се у ауторитарним системима манипулише како би се створио утисак да би уклањањем властодржца наступило безвлашће, и да су они незамењиви. Појаву наметања личног ауторитета и његово прерастање у ауторитет државне власти називамо ауторитаризмом.

Реч је о наученом понашању у оквиру културе. Постоје разни механизми учења, али најважнији су они спонтани, без намере агенса да пренесе конкретне ставове и оријентације. Најраније стечене особине ауторитарности и покорности, углавном стечене у породици, у исто време показују стабилност и релативну отпорност у каснијој социјализацији. Ипак, не треба изгубити из вида и остале агенсе као што су школа или радно место, чији је утицај велики, нарочито ако постоји поклапање тамо стечених ставова и оних стечених у породици. Политичке улоге које се прихватају у ауторитарној политичкој култури често се обликују тако да одговарају претходно наученим неполитичким улогама (у породици, школи, радном месту и сл.).

Однос према систему је пасиван, а укључење у токове креирања политике, а тиме и у механизме стварања и примене друштвених норми је у смеру „одозго према доле”.

Распрострањена подршка према режиму и емоционални однос доводе до неуједначених ставова који могу ићи од мржње до обожавања. У нашој земљи ауторитарност се приписује комунистичком наслеђу, као и транзиционом периоду. Говори се о системски сложеној политичкој култури и нестабилности система који је постављен на размеђи од ауторитарног до демократског.

Кључне речи: поданичка политичка култура, пароксијална политичка култура, партиципативна политичка култура, институционални ауторитет, дифузна подршка, социјализација

SUMMARY

Authoritarian Political Culture

Political behaviour should be understood as a part of general cultural behaviour, a behaviour which is definitively determined by culture. Given that culture most intricately affects psychological modeling of both social relationships and political behaviour, the intersection of the two, i.e. political culture – is necessary for understanding all social and political processes and interconnections. Especially given that the political system today dwarfs other societal subsystems, its established innerworkings are directly mirrored in these subsystems. Such is also the case of an authoritarian system because its innerworkings are mirrored in relationships within a family, at school, among peers, in a work environment, but also in legislature, media etc.

We can discern parochial, subject, and participatory political culture. Following the classical classification by Almond and Verba, authoritarian political culture is in its essence a subject culture. The attitude towards authority in an authoritarian culture has institutional and governmental authority as its consequence. In an authoritarian system, certain societal roles are not differentiated from those who assume them, so the distinction between government institutions and branches of government on the one hand, and the specific office holders on the other – is not being drawn. The tendency towards mutual integration, and to the office holders' benefit, is used for manipulation in authoritarian systems so as to create an impression that there would be anarchy should the office holders be removed from their positions. The phenomenon of imposing personal authority which expands into government authority is referred to as authoritarianism.

What is being described is a learned behaviour within a culture. There exists a plethora of learning mechanisms, but the most significant ones are those that are spontaneous, where the agent has no intention of transmitting specific political values and attitudes. The authoritarian values and values of obedience acquired earliest, mostly from the family, show both stability and a relative resistance in later socialization. Still, other remaining agents should not be overlooked – like school, or workplace, which exert great influence, especially if there is a parallel between attitudes acquired there and those moulded within the family. Political roles that are adopted in an authoritarian political culture are often shaped so that they resemble the previously adopted non-political roles (in a family, school or work environment etc.).

The relationship towards the system is passive, and involvement in lines of policy creation, and thereby in mechanisms of legislature and law application – is in a top-down direction. A widespread support for the regime and an emotional attitude towards it lead to varying views, ranging from hatred to worship. Authoritarianism in our country is viewed as a byproduct of a communist legacy, as well as of a transitional period it is in. What we have is a structurally complex political culture and an unstable system settled midway between the authoritarian and the democratic.

Keywords: subject political culture, parochial political culture, participant political culture, institutional authority, diffuse system support, social learning

БИОГРАФИЈА СТУДЕНТА

Милан Јовановић студент је Правног факултета Универзитета у Нишу. Рођен је у Пириту 1993. године, где је завршио основну и средњу школу. У Основној школи „Вук Караџић” у Пироту био је учесник на свим нивоима такмичења из историје, где је остварио запажене резултате, због чега је одликован наградом *Златно перо* за област друштвених наука. Средњу школу „Гимназија Пирот” завршио је одличним успехом, а као учесник на такмичењима из српског језика и историје – добитник је и дипломе за изузетне резултате остварене из области историје. Првог октобра 2012. г. уписао је Правни факултет у Нишу, где је исти завршио 12. октобра. 2012. г. Написао је два чланка: *Често је питање – да ли је право наука?* и *Поглед на пропаст Рима* објављених у часопису Правник, октобра 2015. г. на Правном факултету у Нишу. Након завршених основних студија са просечном оценом 9,15, уписао је постдипломске, мастер студије општег смера на катедри за ужу правно-теоријску научну област, где је успешно положио све испите. На мастер студијама посебну пажњу посветио је изучавању геополитичких односа у свету и на Балкану, о чему је написао студијско-истраживачки рад, као и областима политичке културе. Мимо овога, похађао је бројне семинаре и предавања, углавном из области друштвених наука, где је добио неколико сертификата. Од децембра 2016. г. ради као приправник-волонтер у адвокатској кацеларији, у циљу припреме полагања правосудног испита.

**ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ
ШТАМПАНОГ И ЕЛЕКТРОНСКОГ ОБЛИКА МАСТЕР РАДА**

Име и презиме аутора мастер рада: Милан Јовановић (М 003/16-о)

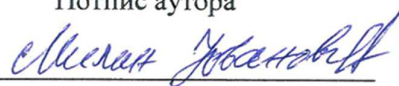
Наслов мастер рада: Ауторитарна политичка култура

Ментор: проф. др Славиша Ковачевић

Изјављујем да је електронски облик мастер рада у pdf формату истоветан штампаном облику, који сам предао/ла Правном факултету Универзитета у Нишу.

У Нишу, 23. октобра 2018. године

Потпис аутора

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ И ОДОБРАВАЊУ ОБЈАВЉИВАЊА МАСТЕР РАДА

Изјављујем да је мастер рад, под насловом *Ауторитарна политичка култура*, пријављен и одбрањен на Правном факултету Универзитета у Нишу:

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да овај мастер рад у целини, нити у деловима, нисам пријављивао/ла на другим факултетима, нити универзитетима;
- да нисам повредио/ла ауторска права, нити злоупотребио/ла интелектуалну својину других лица.

Дозвољавам да се овај мастер рад чува у библиотеци и објави на сајту Правног факултета Универзитета у Нишу, са подацима о датуму одбране и комисији пред којом је рад брањен.

Аутор мастер рада: Милан Јовановић (М 003/16-о)

У Нишу, 23. октобра 2018. године

Потпис аутора

